

**T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI**

GEZİ SOSYOLOJİSİNİN ÇOKLUK KAVRAMIYLA ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan:
Burak AVŞAR**

**Tez Danışmanı:
Anıl ÇEKİÇ**

Ankara 2016

**T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

GEZİ SOSYOLOJİSİNİN ÇOKLUK KAVRAMIYLA ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan:
Burak AVŞAR**

**Tez Danışmanı:
Anıl ÇEKİÇ**

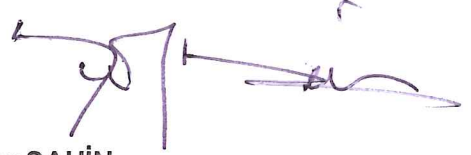
Ankara 2016

KABUL VE ONAY

ATILIM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Burak AVŞAR tarafından hazırlanan “Gezi Sosyolojisinin Çokluk Kavramıyla Analizi” başlıklı bu çalışma, tarihinde savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(Başkan)

Doç. Dr. Savaş Zafer ŞAHİN

(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Anıl ÇEKİÇ

(Üye)

Yrd. Doç. Dr. Alpay KARASAY

ETİK BEYAN

Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi'ne uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasını;

- Akademik ve etik kurallar çerçevesinde hazırladığımı,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçlarını bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

Aksi bir durumda aleyhime doğacak tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

13.06.2016

Burak AVŞAR

ÖZET

Burak Avşar, Gezi Sosyolojisinin Çokluk Kavramıyla Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016

Gezi Parkı eylemlerinin sosyal bileşenlerinin, kısaca toplumsal zeminde sosyolojisinin yeni toplumsal hareketler düzeyinde çokluk kavramıyla analiz edilmesidir. Çokluk çeşitliliktir ve sınıfsal indirgemeciliğin karşısında konumlanır. Dolayısıyla her toplumsal hareket, eylem; içindeki farklılıkları ve farklı kimliksel talepleriyle birbirine indirgenemez durumdadır. Bununla birlikte Gezi eylemleri içinde barındırdığı çok farklı özneler ve aktörler vasıtasıyla, sosyal düzeyde, çoğulcu yapıyı yansıtmıştır. Sonuç olarak iktisadi ve kültürel değişimlere bağlı olarak emeğin niteliksel dönüşümü, yeni toplumsal hareketleri çok-aktörlü duruma getirerek, sosyal hareketleri çokluk kavramıyla analiz edilmesini gerekli kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çokluk, gezi sosyolojisi, toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler

ABSTRACT

Burak Avşar, Analysis of the concept of Multitude Gezi Sociology, Master Thesis, Ankara, 2016

Gezi Park acts of social components are briefly analyzed by a multitude of the social concept at the level of the new social movements in sociology. Multitude is the opposite of class reductionism. Therefore, every social movement, action; each is irreducible demand in case of differences and different identity. However, through many different subjects and actors that incorporates Gezi actions on the social level, it reflected the pluralistic structure. As a result of the qualitative transformation of labor due to economic and cultural change, bringing much-actor status of new social movements, it has made it necessary to analyze the concept of Multitude of social movements.

Key Words: Multitude, gezi, sociology, social movements, new social movements

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	v
GİRİŞ	1
1.1. TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ	1
1.2. TEZİN AMACI.....	2
1.3. TEZİN YÖNTEMİ	3
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
1.1. ÇOKLUK	5
1.1.1. Çokluk ve Rizom.....	7
1.1.2. Çokluk Şefi Olmayan Orkestra	10
1.1.4. Çokluk Ve Otonomculuk	14
1.1.5. Çokluk Ve Doğrudan Demokrasi	17
1.1.6. Halk'a Karşı Çokluk	19
1.1.7. Toplumsal Hareketler	26
1.1.8. Çokluk ve yeni toplumsal hareketler	30
1.1.9. Fordizm Post- Fordizm Maddi Olmayan Emek (Çokluk).....	39
1.2. GEZİ EYLEMLERİ.....	48
1.2.1. Gezi Eylemleri Kronolojisi	49
1.2.2. Gezi eyleminin bileşenleri.....	53
1.2.3. Gezi Direnişi.....	58

1.2.4. Gezi ve çokluk	61
1.2.5. Gezi ve sınıf	67
1.2.6. Sonuç	74
2. DEĞERLENDİRME	76
KAYNAKÇA	78

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No:

Şekil 1. Protestocuların (eylemcilerin) siyasi görüşleri..... 55

Şekil 2. Gezi parkı destekçilerinin kendilerini nitelendirmeleri 57

GİRİŞ

Tarihsel boyutta toplumsal eylemler/hareketler mevcut toplumsal yapılardaki değişimin dinamiği olmuştur. Gerek devrimler gerekse reformlar ile yapılardaki dönüşümün aktörü olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Mamafih toplumsal eylemler ve hareketlenmeler, zaman için değişen yapıların da etkisiyle kendi içinde de niteliksel farklılaşmalar yaşamıştır. Özellikle günümüzün toplumsal eylemleri ve hareketleri, eyleyicilerinin çokluğu ve çeşitliliği ile farklı istemlerin dile getirilişinin karmaşık yapısını meydana getirmiştir. Gezi eylemleri/protestoları da bu dönüşümden nasibini almıştır. Farklı aktörlerin kendine has dinamikleri ile değişik biçimlerde kendisini sunan bir karmaşık bir toplumsal hareket kategorisine girmiştir. Bu çalışmada Gezi olgusu çokluk kavramı ile yeni sosyal hareketler noktasında araştırması yapılarak incelenmiştir.

1.1. TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ

Bu çalışma Gezi Parkı olaylarının yeni toplumsal hareketler ve çokluk zemininde açıklanacaktır. Zira ilk olarak bu olgunun toplumsal bileşenleri ve karmaşık, çeşitlilikleri içeren yapısı tarihsel olarak gerek alt yapı gerekse üst yapısal değişkenlerin geçirdiği dönüşümler doğrultusunda yeni toplumsal hareketlerin ne olduğu, çokluk kavramının ne olduğu ve Gezi olgusu ile bağı incelenmiştir.

Gezi eylemlerinin ve bu eylemleri ortaya çıkaran eyleyici grupların yeni toplumsal hareketler temelinde “çokluk” kuramı çerçevesinde değerlendirilmesi ile niteliğinin tanımlanması ve bu olgunun işaret ettiği çoğulcu yapının yeni toplumsal hareketlerin merkezinde yer alacağı belirtilmiştir.

Gezi eylemlerini yapan toplumsal öznelerin çokluğu ve kendi içlerinde barındırdığı ve eylem süreci içerisinde farklı taleplerin dile getirilmeleriyle merkezsiz ve hiyerarşik olmayan bir modelde kendiliğindenci ve çoksesli karakteri, bu hareketi sınıf veya halk kavramları vasıtasıyla anlaşılmasını sağlayamaz. Buna bağlı olarak bu çoğulcu yapının yeniden tanımlanma ihtiyacını gündeme getirecektir. Bu çalışma Gezi eylemlerin çoksesli ve çok çeşitli yapısına uygun olacak şekilde “çokluk” kavramı ile bu olguyu ve bileşenlerini inceleyecektir. Bunun için çokluk kuramının epistemolojik ve ontolojik anlatısı yönünde Gezi eylemleri anlamlandırılacaktır.

1.2. TEZİN AMACI

“Çokluk” kavramını üzerinden Gezi’yi okumak ve analiz etmek bizi bu hareketin niteliğini anlamaya sevk ederek, analiz edilmesini ve tanımlanmasını kolaylaştıracaktır. Zira Gezi olgusu ve çokluk kavramı arasındaki ilişkini ne olduğu hedeflenmiştir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketlerin tüm bu farklılıkların bir aradılığı “çokluk” kavramı bağlamında değerlendirilmesine olanak sağlayacaktır. Diğer bir ifadeyle Gezi’nin sosyolojik karmaşıklığını gidermek ve bu toplumsal hareketi homojenize eden kavramlar ile - örneğin halk veya sınıf gibi- değerlendirmenin eksiklerini belirtmek amaçlanmıştır.

Dolayısıyla bu çalışma şu temel soru: “Gezi Parkı olaylarının eski tarz toplumsal hareketlere uymayan, dağınık ve kendileğindeki yapısı ile yeni toplumsal hareketler temelinde çokluk kavramıyla ilişkisi var mıdır?” başlığında şu sorulara cevap arayacaktır:

- Gezi Hareketi’nin ile çokluk kavramı arasındaki ne tür bir ilgi vardır ve bu ilişkiler nasıl açıklanabilir?

- Gezi hareketi, yeni toplumsal hareketler ekseninde ve çokluk kavramı dolayısıyla analizinin yapılabilmesini hangi dinamikler sağlamaktadır?
- Gezi Hareketi'nin çokluk kavramı ışığında anlaşılabilmesini sağlayan nedenler nelerdir?
- Gezi Hareketi'nin sadece sınıfsal bir hareket olamayacağı neden ve nasıl açıklanabilir? Bu durumu yansıtan ve farklılaşmayı ortaya koyan Yeni Toplumsal Hareketler ve çokluk kavramı nedir?
- Yeni toplumsal hareketleri ve çokluk kavramını üreten değişimsel iktisadi ve sosyal değişkenler nelerdir?

Özetle, Gezi hareketinin ve sosyolojisinin Yeni Toplumsal Hareketler zemininde çokluk kavramı dolayımı ile analizi yapılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla çok talepli bu yapı (Gezi Hareketi) kendi çoğulcu pozisyonuyla, çokluk kavramı içinden analizi, anlamamızı ve durum okumamızı yapmamızı daha sağlam bir zemine çekecektir.

1.3. TEZİN YÖNTEMİ

Bu çalışma, Gezi olgusunun çokluk kavramı ve yeni sosyal hareketler bağlamında incelemeye tabi tutulduğu için bu kavramların vasıtasıyla açıklanacaktır. Bu kavramların Gezi'nin sosyolojik yapısına uygun düşen içerikleri işaret edilmiştir. Bu kavramlara yönelik ikincil kaynak taraması yapılmış ve araştırmalara yer verilmiştir. Gezi'de yaşanan olaylar kronolojik olarak verilerek, o yapıyı oluşturan öğeleri açıklayan kavramlarla arasındaki bağlara dikkat çekilmiştir.

Gezi'nin eylemcilerinin orada bulunma örnekleri incelenerek, yeni sosyal hareketler kapsamında ve çokluk kavramı ile arasındaki ilişki irdelenmiştir.

Mamafih bunun için kavramların epistemolojisi ve tarihsel iktisadi ve sosyal gelişmelerin toplumsal hareketleri ve özelde Gezi'nin sosyolojisindeki rolüne işaret edilmiştir. Ve kuramsal tartışma bölümünde Gezi'nin bir toplumsal hareket olarak neden tek tip kavramlarla anlatılamayacağına yer verilmiştir

Sınırlılıkları

Bu çalışma kuramsal açıdan Gezi olgusu ile sınırlı tutulmuştur. Tarihte yaşanmış diğer toplumsal hareketlerin geniş bir sosyolojik analizi ve belli kavramlar vasıtasıyla açıklaması yapılmamıştır. Dolayısıyla Gezi'nin diğer toplumsal hareketler ile kıyaslaması kısa tutulmuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. ÇOKLUK

Tezimiz pozitivism ötesi olarak, gerçeği ve olguları anlamada, pozitivist paradigma karşısına konularak, Gezi olgusunu, homojen bir hareket görmenin yerine, karmaşık ve çeşitlilik gösteren çokluk kavramı vasıtasıyla anlama yolunu seçer. Bundan ötürü pozitivist paradigma ile pozitivist paradigmanın niteliksel farklılaşmasına değinilecektir. Çünkü eş zamanlı olarak yeni paradigmanın, sosyal bilimler ekseninde, değerlendirme sürecinin, Yeni Toplumsal Hareketler diye varlık kazanma ve anlam bulmada, çokluk kavramının karmaşık yapısı kullanılarak aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Pozitivist/Akılcı Paradigma

- Gerçeklik basit olarak vuku bulur. Evren etkileşimsiz olarak, tek tip, kendine özgü sistemlerin toplamıdır.
- Hiyerarşi düzenin yapı taşıdır.
- Evren mekaniktir, saat gibi işler, düzenli işler
- Gelecek ve yön belirlidir. Önceden kestirilebilir özelliği, evrenin saat gibi işlemeden kaynaklıdır.
- Nedensellik ilişkisi, Newtoncu paradigma vasıtasıyla, evrende parçalar arasında nedensellik ilişkisini açıklayabiliyorsak, sonuçlarını da biliriz anlayışına dayanır.
- Değişim niceliksel ve birikimsel biçimdedir. Niteliksel veya sıçramalı değişim seyrekdir.

- Nesnellik zorunludur. Bilme edimi akıl yoluyla olurken, gözlemci ve gözlenen kesin sınırlarla birbirinden ayrı bir yapıdadır (Tezcan, t.y., s.76).
- Pozitivizm Ötesi/Yorumlamacı Paradigma
- Gerçek karmaşık bir yapıda işler. Değişkenlik, çeşitlilik ve de karşılıklı etkileşim, sistem ve olguların en önemli niteliğidir.
- Sistemler hiyerarşik değil, heterarşik düzende olup, önceden kestirilemez.
- Evren holografik bir düzendedir. Evren mekanik bir biçimde anlaşılabilir. Her şey birbirleriyle bağlantılı olduğundan, her parça bütünü bilmesini içinde taşır.
- Olasılıklar bilinebilir nitelikte olup, gelecek ve yön belirsizliğini korur. Geleceğin muğlaklığı doğanın şartı biçimindedir.
- İlişkiler doğrusal değildir. Karşılıklı nedensellikler mevcuttur.
- Niteliksel değişim söz konusudur.
- Gözlemci belli bir perspektiften hareket eder, gözlemlenenden soyutlanmış bir şekilde değildir. Dolayısıyla nesnellik yerini, perspektife bırakır (Tezcan, t.y., s.76).

Gezi süreci ve olgusunda yaşanan hareketin sınıf eksenli olarak değerlendirilerek, önceden kestirilen ve içinde çeşitlilik göstermeyen yapısı ile hiyerarşik olarak görülerek ileri sürülmesi, Gezi'nin gerçekliğine uygun düşmemektedir. Bundan ötürü, çokluk kavramı, Gezi'nin karmaşık yapısına ve de değişkenlik gösteren, önceden kestirilemeyen yapısına daha uygun düşen bir kavram olarak, pozitivist ötesi paradigmaya daha elverişlidir.

Zira Gezi sosyal bir olgu olarak, karmaşık yapısı ve de “her toplumsal hareketin” muhakkak ölçüde belirgin bir sosyal sınıf, tektüze vurgulu ve öncülüğünde olması durumu savunusunu tersine çevirerek, hiçbir indirgemeye mahal vermeyen özgüllüğü ve farklılıkların karmaşıklığı dolayısıyla klasik indirgemeci ve tekçi hareket algısını kıran bir kaynak olmaktadır.

1.1.1. Çokluk ve Rizom

Çokluk tek bir tanımlama ile anlaşılacak bir kavramdır. Çünkü içinde çoklu-karakter taşıdığı için birbirlerine indirgenemeyecek bir tekliklerin çoğulluğuna göndermede bulunur. Spinoza tarafından geliştirilen sonradan siyaset alanına kuramsal biçimde Michael Hardt ve Antonio Negri, Paolo Virno vasıtasıyla katılan bir kavramdır. Onlara göre çokluk “bütün tekil farklılıkların çeşitliliği” olarak algılanabilir. Tekil farklılıklar çeşitliliği kategorisi çokluk kavramını tekliğe indirilemez olarak tanımlama işlevi ifa ediyor. Bununla birlikte toplumsal çeşitliğin içindeki farklılıklar korunarak iletişim temelli ortak hareket etme alanı açılmıyor. Çokluğa etken ve kurucu nitelik atfedilmiştir. Buna göre devlet iktidarı Negri'nin tanımıyla çokluğun baskısı karşısında kurucu ve tepki gösteren bir güçtür. Çokluk ileride değinileceği üzere demokrasinin temsil-karşıtı katılımcı kategorileriyle ilişkilidir (Balley ve diğerleri, 2015, s.54).

“Çokluk asla bir tekliğe ya da tek bir özdeşliğe indirgenemeyecek sayısız içsel farktan müteşekkildir. Kültür, ırk, etnik köken, toplumsal cinsiyet ve cinsel farkları kadar farklı emek biçimlerini, farklı yaşam tarzlarını, farklı dünya görüşlerini, farklı arzuları da kapsar. Çokluk tüm bu tekil farkların çoğulluğudur.” (Hardt ve Negri, 2004)

Bu tanımlama ile Michael Hardt ve Antonio Negri özdeşliğe indirgenemeyen ve farklılıkların kendine özgü bir yanının karakterini vurgulamıştır. Kısmen Virno'nun tanımlamasıyla aynı karakter taşır.

Öte yandan yazarlara göre çokluk çeşitlilikler ağı olarak, homojen ve özdeş bir toplumsal kategori olan halk kavramından farklılaşır. Çünkü halk kavramı sonlu bir egemenlik biçiminin yansıması olarak farklılığı (tekilliği) dışlayıcı bir nitelik gösterir.

“Çokluk çeşitliliktir, bir tekillikler alanı, açık bir ilişkiler takımıdır ki ne homojen ne de kendisiyle özdeştir, kendi dışındakilerle ayrımsız, kapsayıcı bir ilişkiye girer. Buna karşın halk kendi içinde özdeşliğe ve homojenliğe yönelirken, farklılığını çizer ve kendi dışında kalanları iter. Çokluk sonu olmayan bir kurucu ilişkiyken, halk egemenlik için hazırlanmış kurulu bir sentezdir.” (Hardt, Negri, 2001, s.123-24)

Çokluğu daha anlaşılır kılmak için Deleuze ve Guattari'nin Bin Yayla adlı eserlerindeki rizom metaforuna başvurulabilir. Arbolik yapı doğrusal, hiyerarşik ve yerleşik bir yapı olarak ileri sürülür. Soybilimin ağaca benzeyen, dalların daha küçük ve az kategoriye ayrılarak sürdürdüğü yapısıyla tanımlanabilir.

Deleuze ve Guattari'ye göre bu devletin felsefesini ifade eder. Öte yandan rizomatik doğrusal, anarşiktir (hiyerarşisiz, içsel) göçebedir. Ağaçların ve köklerin aksine, rizom (köksap) herhangi bir noktayı diğer herhangi bir noktayla birbirine bağlar. Rizomun en önemli özellikleri (a) bağlantı, (b) heterojenlik, (c) çeşitlilik. Tüm bu durumlar (d) heterojenlik ağın herhangi bir noktasının bileşenleri farklı özellikler taşısa da, diğer herhangi bir noktaya bağlanabilir. Çokluk kavramı rizomu, belli kurallar dizisine işleyen olarak değil, kuralları yeni ögelerin eklemlenmesinden ötürü devinim halinde bir şey olarak. Bunlar çokluğun rizom dolayımıyla karakteristik özelliklerini ortaya koyar. Yatay ilişki biçimi ile devinim halinde oluş, bir süreci ve süreç içinde

yaşanan değişimler ve farklı olgularda, yaşanacak olanlara aynı indirgemeci kategoriler ile bakmamızı zorlaştırır. Bu duruma bakıldığında (1) çokluğun demokrasi ve devinim halini ve (2) farklılıkların ve çeşitliliklerin kendiliğinden eylemsel varoluşlarında, duruma bağlanarak (eklemlenerek) olgunun başlangıcındaki halinin süreç içindeki değişimini görmüş oluyoruz. Buna bağlı olarak çokluk (farklılıkların) ve yatay ilişki tarzı, merkezi bir hareket olmaktan farklılaşır. Dolayısıyla rizom, kategorik olarak yatay ilişkiler düzleminde hiyerarşik bir yapıyı olumsuzlar.

“Rhizome (Rizom): Rizom, Gilles Deleuze ve Flix Guattari tarafından heterojen, hiyerarşik olmayan ve sürekli değişen ağı tarif etmek için geliştirilen organik bir metafordur. Deleuze ve Guattari'nin (1987) rizomun özellikleri: bağlantı, heterojenlik, çeşitlilik, anlamlandırmayan kopma, kartografya ve çıkartma sanatıdır. Uygulamada rizomun herhangi bir noktası herhangi bir başka noktaya bağlanabilir, ama noktaların illa bağlantılı olması gerekmez, rizomda mesnet vazifesi görececek herhangi bir birlik yoktur, rizom parçalanmış olabilir, fakat yeniden canlanacaktır, çünkü birden fazla girişi olan uyarlanabilir bir harita gibidir. (Balley ve diğerleri, 2015, s.248).

Rizom kavramı dolayısıyla çokluk kavramı daha iyi anlaşılacaktır. Rizom kavramı, Arbolik (Arbolic) kavramının zıttıdır. Dolayısıyla Arbolik kavramının da anlaşılması gerekir. Arbolik Kavramı; Gilles Deleuze ve Felix Guattari tarafından rizomun yanına koyulur. Heterojen yani farklı yapılaşmalara karşı homojen daha öncede belirtildiği gibi hiyerarşik olmayan, merkezi-olmayışa göndermede bulunur (Altenatif, 2015: 236). Buna bağlı somut bir örnek verirse, toplumsal düzeyde, herhangi bir birey/grup diğer herhangi bir birey/gruba baskın çıkmaksızın birbirleriyle aynı düzlemde konum alıp, kendi farklılıklarını koruyarak var olurlar. Çünkü aralarındaki bağlar heterojen ilişki biçimlerindedir.

1.1.2. Çokluk Şefi Olmayan Orkestra

Çokluk bu farklılıkların içinde aslında şefi olmayan orkestraya benzer. Orkestra kendi müziğini kendi yapmaktadır. Ve otoriter olmayan, merkezsiz ve yatay ilişkilerin olduğu, otonom, disipline dayanmayan, esnek, iletişim ve işbirliği temelli bir tekilliklerin çokluğunu belirtir (Çoban, 2009, s.166). Şefi olmayan orkestra metaforu aslında bu olgunun hiyerarşik temelli ve merkezsiz bir biçimde hareketinin özgüllüğünü ortaya koyar. Buradan hareketle;

- Esnek,
- İletişim temelli işbirliğine dayalı olan farklılıkların bir aradalığı,
- Merkezi, hiçbir örgütün şef olmadığı ve yönlendiriciliğin olmaması,
- Birbirlerine zıt sosyal, siyasal, iktisadi taleplerin yan yanılığı ki bu durum homojenliği olumsuzlar ve heterojen bir yapıyı meydana getirir,
- Yatay bir gruplaşma, dayanışma ve yardımlaşmanın olduğu,
- Yatay ilişki biçiminin önün açtığı bireylerin ve grupların otonom hareket edebilme özelliği ki bu farklılıkların, farklı var-oluş niteliklerini ortaya çıkarıp, korunmasında etkin rol oynar. Elias Cannetti şef ve iktidar olgusunun iç içeliğini şöyle anlatır;

“Gözleri tüm orkestrayı takip eder. Her müzisyen şefin özellikle kendisine baktığını ve herkesten çok kendisini dinlediğini hisseder. Enstrümanların sesleri onun can kulağıyla dinlediği görüşler ve kanaatlerdir. O her şeye hakimdir zira, müzisyenlerin önünde sadece kendi parçaları varken şefin kafasında yada önünde eserin tamamı bulunur. Her an için her bir müzisyen ne yapıyor olması gerektiğini tam olarak bilir. Anbean her yeredir ve otoritesinin büyük bir kısmını da buna borçludur. Her müzisyen zihninin içindedir. Her bir kişinin ne yapıyor olması gerektiğini bilmekle kalmaz, o

anda ne yapıyor olduğunu bilir. Pozitif ve negatif anlamlarda kanunun ete kemiğe bürünmüş halidir. Elleri buyurur ve yasaklar. Kulakları kanun dışılığın peşine düşer.” (Lebowitz, 2014, ss.31-32).

Dolayısıyla bu tezin temelini oluşturan Paolo Virno'nun çokluk tanımlamalarına ve onun felsefi, sosyolojik ve iktisadi epistemolojisi yorumlarına değinilmesi zorunludur.. Virno'ya göre çokluk politik düşüncede yeni bir kategori üretim ilişkilerinin sanayi-sonrası üretim değişimi ile bilgisel ve iletişimsel emeğin ön plana çıkmasıyla farklı dünya görüşlerinin açık bir temsiliyete dayanmayan politik biçimidir. Yani indirgemeciliğe varmayan ve sabitlenemez bir biçimdir (Virno, 2005, s.16).

Peki Virno değişen toplumsalın ve sınıf özdekçiliğine karşı olan tutumu neden onu çokluk kuramını yazmaya itmişti? Otonomist bir kuram olan Virno'nun kuramı, 60'lardaki ve 70'lerdeki yeni sosyal hak etlerden etkilenilerek oluşturulmuştur. Post Fordist dönemin ürünü olmasına dikkat çeker. Bir başka tarihsel bakışta; İtalyan Komünist Partisi'nin kurucusu olan Antonio Gramsci'nin Ortodoks ve popülist Marksizmiyle ayrı düşmeleridir. Örneğin Sergio Bologna değişen sınıf bileşimi kavramıyla devrimci mücadeleyi (yada sosyal protestoları, bu kavramı böylede anlayabiliriz) fabrikalar ve üniversitelerde (Virno buna maddi olmayan zihinsel ve bilişsel emek olarak değerlendirecektir) yeni toplumsal öznelerin üzerinde yoğunlaşır (Virno, 2005, s.10).

Yeni toplumsal özneleri sınıfsal karaktere büründürmek, post-fordist üretim biçimin etkileriyle değişen ve yeni bir biçim alan emeğin (bilişsel ve iletişimsel) ve yeni sosyal siyasal ve iktisadi alanların mevcudiyeti ile birlikte yeni toplumsal özne kavramını;

- sosyal,
- iktisadi

- siyasi diyalektik olarak zorunlu hale getirir. Ve özdeşçilik biçimindeki “indirgemeci” yaklaşımları zorunlu bir değişim olgusu ile farklı ve sosyal öznelerin oluşumun önünü açar.

60'lı yıllardaki özellikle 68 öğrenci ve toplumsal eylemler ve düzen karşıtı protestolar yeni sosyal hareketler diye nitelendirilebilecek farklı grupları ve hareketleri ortaya çıkarmıştır. Öğrenci, feminist, cinsiyetçi ve çevreci hareketler küresel bağlamda ele alınmıştır. 68'den sonra çokluk paternalist siyasi anlayışa ve neo-liberal politikalar ile dışlanmaya karşı bir duruş almıştır (Çoban, 2009, s.166).

“Hardt ve Negri çokluğun harekete geçmesini 1968 Devrimine dayandırmaktadırlar. Bu dönemden itibaren dünya tarih sahnesine sosyal hareketler adına yeni bir gerçekliğin başlamakta olduğunu iddia etmektedirler. Bu anlamda yazarlara göre günümüzün sosyal hareketleri ile 60'lı yıllardan sonra gündeme gelmeye başlayan ve Yeni Sosyal Hareketler olarak adlandırdığımız sosyal hareketler arasında bir ayrım bulunmamaktadır. Onlar küresel sosyal hareketlerin başlangıç tarihini sembolik olarak 1968 Devrimi olarak kabul etmektedirler. Yeni sosyal hareketler olarak adlandırılan öğrenci, feminist, cinsiyetçi, çevreci hareketler de küresel hareketler bağlamında ele alınmıştır.” (Çoban, 2009, s.166)

“(…) 60'lı yılların sosyal hareketleri ise daha çok kimlik temelli olarak yükselen ve geçişsel dönem hareketleri olarak adlandırabileceğimiz sosyal hareketlerdir”

Buradan çıkacak sonuçlar sırasıyla şöyledir;

- 1) Yaşanan iktisadi değişim toplumsal hareketleri sınıf temelli olmak durumundan çıkarmıştır. Bu durum sınıfların inkarı anlamına gelmez. Fakat sınıflarda, yeni toplumsal hareketlerde (çokluğu) içinde yerini alabilir. Diğer bir ifadeyle toplumsal hareketlerin sınıf bütünselliğinden çıkarak (sınıf temelli hareket) çokluk içinde yer alan diğer talepler ile

(anarşistlerin, feministlerin, çevrecilerin vs.) eş değer talepler olarak öncülük konumundan çıkması durumu kaçınılmazdır.

2) Toplumsal eylemleri de siyasal, sosyal ve iktisadi sömürüye karşı, kamusal alanda çokluğun görünümünü ve protestolarının sergilenmesini sağlamıştır. Eş bir ifadeyle, toplumsal eylemlerin; çokluğun; farklı kimliklerin, siyasal algıların, tutum ve beklentilerin evi olmuştur.

3) Çokluk (Virno, 2005, s.84) halkın kaynaşmış birliğine karşı (ileride değinilecek) toplumsal ve politik varoluşun sürekli bir biçimi olarak çoğulluk durumu, yani çok-olma durumudur. Dolayısıyla çokluk bir bireyler açısından oluşur; çok bir tekilliktir.

4) Toplum parçacıklar ile düzensiz bir bütünü oluşturur. Dolayısıyla her bir parçacığın (bireyin) kendine olan özgüllüğü çok önemlidir buradan çokluğu oluşturan yegane kavrama göndermede bulunmak suretiyle tekil kavramına ulaşılır. Tekillik dediğimiz kavram çokluğun oluşumunun temelidir ve farklılıkların birlikteliğine (kolektif) vurgu yapar.

“Her kolektif varlık diğerlerinden farklıdır. Bu durumu Bakunin şöyle ifade eder: “Her şey onlara içkin olan ve onların kendine özgü yapısını tam anlamıyla oluşturan yasaların yönetimindedir; (...) her şeyin kendine özgü bir dönüşüm ve eylem tarzı vardır.” (1)

----- Daniel Colson'nun Proudhon'dan Deleuze'e Anarşist Felsefe Sözlüğü kitabındaki tekillik ve kendine özgü kolektiflik kavramları “çokluk” kavramını anlatmakta en etkili yollardan birisidir. Çünkü her iki kavram çokluğun tanımlamakta anahtar birer yardımcı olarak işlev görür.

5) Toplumsal eylemleri çokluğun (tekilliklerin) tepkisi olarak kent hakkı, siyasal temsil krizi ve iktisadi açıdan kapitalizmin rantçılığına karşı meydana gelen kendisinin tezahürü olarak farklılıkların taleplerinin bu

saydığımız kavramlar aracılığıyla kendini gösterme şansı bulmuş bir toplumsal harekettir. Bir diğer deyişle, toplumsal hareketlerin yönü çokluk eksenli değişmiştir.

6) Çokluk sistemi var eden ve var-olan sisteme karşı tepkisini, etkilendikleri oranda ortaya koyan güçtür

Şimdi Virno'yu en çok etkileyen ve çokluk kavramını Hardt ve Negri ile beraber kullanmalarının nedeni olan tarihsel olay ve olgulara değinilecektir. Sistematik bir biçimde tüm bu olguların neler olduğuna bakılacaktır.

1.1.4. Çokluk Ve Otonomculuk

Çokluk kavramı İtalya'da otonomculuk diye bilinen Marksizm'in eleştirel bağlamda değerlendirilmesine dayalı olarak belirli entelektüel grupların içinde, sınıfsal yapının değişimi vurgulamak amacıyla kullanılmaya başlamıştır. Soyut zeka ve maddi olmayan göstergelere dayalı olarak post-Fordist ekonominin üretken gücü olarak çokluk, günün düşünüş biçimlerini derinden etkileyen potansiyele sahiptir. Otonomculuğu kronolojik olarak, çokluğun içinden geldiği tarihselliği anlamak için sıralayarak anlatılacaktır.

- 1) Bu hareket İtalya'da ortaya çıkarak yeni bir sol siyaset akımı yaratmıştır.
- 2) Bu hareket tezimizin temalarından biri olan hiyerarşiye karşı İtalyan Komünist Partisi ve sendikaların savunusunun ve eleştirisinin bir ürünüdür.
- 3) İlk olarak 1960'ların İtalya'sında operaismo yani işçilik olarak sendikaların uzlaşmacı siyaseti karşında işçilerin artan memnuniyetsizliğini örgütlemek amacıyla 1960'ta kurulmuştur.

- 4) Operaismo klasik Marksist harekete nazaran çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve çalışma yaşamının efendi olma temaları karşısında çalışmayı reddetmek ile ünlendi. Öte yandan sınıfsal mücadele olgusu çalışmanın reddinden çok çalışma yaşamının işçi sınıfının hakimiyetinde sonlanması mücadelesine atıfta bulunur.
- 5) Bu örgütlü hareket; (a) sendikaların zayıflaması, (b) sanayi sektörünün gerilemesi yüzünden 1973'te dağıldı. Fakat üyelerinin çoğu dağınık bir hareket oluşturdu ve Autonomia Operaia (İşçi otonomu). Bu yeni hareketin çıkış amacı öğrencileri, işsizleri ve kadınları kapsayacak hale getirmek olmuştur. Klasik fabrikasal işçi sınıfı hareketi indirgemeciliğinden daha geniş ve farklı taleplerin siyasal alana yayılması söz konusu olmuştur. Buradan hareketle; tezimizdeki çokluk kavramının nasıl bir içerikle ve yaşanan sosyolojik değişimlerin yeni hareketleri nasıl etkilediğini görülmüştür.
- 6) Çalışmanın reddi kolektif olarak örgütlü toplumun genel olarak reddi anlamında cisimleşmiştir.
- 7) Örgütlü toplumun reddi devletten ve kapitalist siyasal iktisattan bağımsız olarak işleyen alternatif alanlar arayışına dönüşmüştür. Çokluğu anlamının bir yolu olarak da çokluk olgusunu devletten ve kapitalist iktisadi pratiklerinden bağımsız olarak hareket etme arzusu duyan öznelerin tekliği ve hiyerarşik yapılara karşı örgütsüz olarak klasik Marksist parti kuramı ve öncülerin rolünün önemleri dışında kendisini ifade etmiştir.
- 8) Otonomculuk mevcut sistemden ve kurumlarından bağımsız hareket etmek demektir. Bu olgu da görülmüştür ki; kapitalist piyasaya ilişkilerinin alış veriş modeline karşı kurulan kütüphanelerden kitaplar ve alınan yiyecekler bedava olarak, parasız dağıtılmıştır. Devletten bağımsız

olması olarak değerlendirildiğinde çokluğun talepleri devletin taleplerinden farklılaşması ile yeni özerk alanını yaratmıştır.

- 9) Otonomculuk bu açıdan resmi sol partilerden ve sendikalardan bir kopuşu değil devlet Marksizminden bir kopuştu. Otonomcular esas olarak işçilerin sermayeden bağımsızlığını vurgular, Negri ve Hardt eserlerinde bunu sık sık vurgularlar. Kapitalist gelişme, onlara göre, sermaye birikim mantığına indirgenemez. Çünkü kapitalist gelişimi şekillendirmede işçi sınıfı mücadelelerinin rolü önemsenir. Dolayısıyla klasik Marksist kuramlara göre, sermaye ve işçi sınıfı arasındaki organik bağlantı indirgemeciliği yadsınır. Buna bağlı olarak çalışmanın reddi kapitalizmin yıkılışını hızlandıran motor işlevi olmuştur.

Dahası, Negri'ye göre 1970'lerden beri post-Fordizmin yükselişiyle (ileride değinilecektir) birlikte sayıları çoğalan maddi olmayan emek, örneğin duygusal veya entelektüel emek olarak, Fordist üretimin tipik kas gücüyle çalışan işçisi ile sınırlı olan çalışan sınıf kavramı genişleyerek toplumsal işçi olarak Negri ve Hardt'ın eserlerinde vurguladıkları çokluk kavramına ulaşılmıştır.

Virno'nun sıklıkla vurguladığı emeğin niteliksel ve niceliksel değişimi sonucunda emek hareketlerinin talepleri buna bağlı olarak değişir. Çünkü bir değişim diğer değişimlere etki ederek sabit kuramların değişen olguları açıklamada yetersizliğini gösterir.

- 10) Sonuç olarak kapitalizm çokluğun hayatlarına ve öznelliklerine ne kadar tecavüz ederse, çokluğa o kadar bağımlı olur ve o kadar direniş imkanı doğar.

Dolayısıyla Şu zetlere değinilebilir:¹

- okluk kavramı, İtalya'da ortaya çıkan ve emeğin ve taleplerin deęiŐimine bağlı olarak ortaya atılan ve klasik Marksist kuramının işi sınıfı anlayışına karşı geliştirilmiş bir kavramdır.
- okluk kuramının tarihselliğindeki en önemli nokta, çalışmanın reddi ile hiyerarşik örgütlenme modeline bir karşı çıkış olarak konumlanıŐ olarak kendini ortaya koymasıdır.
- Otonom hareket Klasik işi ve sermaye organik bağlantına karŐılılık sermayeden ve üretim iliŐkilerinden bağımsızlığı vurgular.

zet olarak 1960'lar ile 1970'lerdeki mücadeleler iŐıęında Marksizmi yeniden ele alıp, değerlendiren otonomcu hareket, klasik sınıf ve emek hareketinden bağımsız ve ötesinde düşünüş biçimi olarak okluk kavramını, kendi tarihsel zemini içinden geçerek yeniden ieriklendirir. Örneğin işi insan yaŐamını tanımlayıcı bir etmen olarak ele almazlar. Daha önce de belirttiğimiz gibi, işin kendisine karşı olmuŐturlar.

1.1.5. okluk Ve Doğrudan Demokrasi

Michael Hadt ve Antonio Negri İmparatorluk kavramını küresel kapitalizmin anlaşılması için kullanmıŐlardır. Bu kavramla ileride değinileceği üzere, ulus-devletler çağının sona erdiğini ve merkezsiz, somut olarak topraksız, çünkü ulus devlet sınırlarını aşan bir yapılanma olarak sermayenin gücünü

¹ **Not;** Otonomculuk hareketi ile ilgili olarak anlatılanlar ve ileriye sürülen tezler: Martin Parker, Valrie Fournier ve Patrick Reedy'nin Alternatifler Sözlüğü adlı kitaplarından alınmıştır.

vurgulayarak, savunurlar. Çokluk kavramı da yeni dünya sistemi olan bu imparatorluk durumuna bağlı olarak, kökeni Hobbes ve Spinoza'ya dayanır (Parker ve diğerleri, 2010, ss.60-61).

Çokluk kavramı Otonomist hareket bağlamında Marx'ın sermaye ile proletarya (işçi sınıfı) arasındaki ilişkinin eleştirel bir değerlendirmesi olarak, kapitalizmin ileri safhasına ulaştıran, iktisadi ve sosyal dönüşümle emeğin toplumsallığının ve uzamsal açıdan fabrika ve iş yeri ile sınırlanmamış yeni biçimini belirginleştirmiştir. Bu moment de emek duygusal ve düşünsel yaşamın içine işleyerek, endüstriyel emeğin yerini fikir/bilgi/imge/duygu üretimi gibi düşünsel zemine bağlı olarak, bütün bu faaliyetleri kapsayan gayri-maddi emek almıştır. Öte yandan imparatorluk yani küresel iktisadi değişimin sonucu olarak, mal/hizmet/sermaye hareketlerinin sınır aşımıyla, emeğin geçirdiği değişim, çokluk kavramında kıyaslanamaz tekilliklerin ve farklılıkların barınağı olan toplumsallığı ifade eder. Kitle, avam, işçi sınıfı, veya halk kavramlarına karşı çokluk örgütlü bir birlik değil, farklılıklar ağını temsil eder (Parker ve diğerleri, 2010, ss.60-61).

Öte taraftan "farklılıklar ağı" tanımının genişletilmesi için, ağ kavramına da açıklık getirmek gerekir. Ağ kavramı çeşitli disiplinler (matematik, biyoloji, insan toplulukları, teknoloji vs.) ilgili olarak yararlanılan bir kavramdır. Örgütler, insanlar veya nesnelar arası hiyerarşik bağlantı olmayan duruma atıfta bulunur. Merkezileşmiş bir yönetimin varlığını yadsır. Başka bir deyişle, gücün ve yönlendiriciliğin, toplumsal düzeyde veya çeşitli kurumsal düzeylerdeki, hatta mikro yönden belli bir aile içi ilişkilerde, tek bir elde toplanmasına zıt olarak içerik kazanır (Parker ve diğerleri, 2010, s.18). Bu yönüyle çokluk kavramına dönecek olursak, ağ niteliği ile çokluk, daha katılımcı ve doğrudan bir demokrasinin zemininde, uzamında konumlanır. Doğrudan demokrasi, katılımcı özelliği ile toplumun alınacak her çeşit karara, kendilerini ilgilendirdiği haliyle, katılımını belirtir (Aybek, 2008, s.36).

1.1.6. Halk'a Karşı Çokluk

Çokluğun en önemli özelliklerinden biri de Hardt, Negri ve Virno'nun üzerinde birleştiği ve savunduğu Çokluğun demokrasisidir. Virno her ne kadar "mutlak demokrasi" kavramını kullanmasa da "temsili demokrasinin" reddi ve çokluk ve halk arasındaki kesin ayrım yapar. Halk birlik ve tek bir irade olan devletin varlığına bağlılığı temsil eden bir kavramdır. Çokluk ise birliği reddeder. Tekil bir çeşitliliği (singular multiplicity) ifade ettiği için temsili olamaz. Ortak bir iradede birleşmeyip, kendiliğinden örgütlenen aktif bir birim olarak çokluk halk birliğinin ifadesi olan devlete karşı alternatif katılımcı demokrasinin cisimleşmiş biçimidir. Hardt, Negri, Virno çokluk demokrasisini halkı temsil eden egemen otoriteye bağlı olarak tasavvur edilemeyeceği yönünde temsili olmayan demokrasi biçimlerinin temsili demokrasinin krizine karşı ihtiyacını vurgularlar (Mouffe, 2015, ss. 90-91). Diğer bir deyişle farklılıkların kendisini koruması olarak heterojen ve temsile dayanmayan merkezi olmayan bir "halk" örgütlenmeleri birliğine ya da sınıf merkeziliğine karşı çokluk kavramı birlik düşüncesini, kendi farklılıklarının korunması yönünde reddeder. Toplumsal eylemlerin çıkış noktası her ne kadar kapitalizmin krizi ekseninde bir altyapısal kriz gibi Marksist perspektifinden değerlendirilse de, işin aslında bu olguya özgü olarak temsili demokrasi krizinin tezahürü olduğu gayet açıktır.

Yani üstyapısal olarak siyasi kültürün ürünü olarak tek bir otoritenin bütün bir toplum adına karar alma ve onun adına hareket edeceği iddiasıdır. Dolayısıyla çokluğun ortaya çıkışı ve temsili demokrasi krizi toplumsal eylemlerinin en önemli başlangıç noktasını oluşturur. Başka bir ifadeyle toplumsal eylemlerin başlaması temsili demokrasinin kendi içi çelişkilerinden kaynaklanır. Temsilin kriz durumu da temsili olmayan yeni toplumsal hareket olan çokluğun kendisini göstermesi yönünde işlev görür.

Virno "çokluk" kuramını kurarken Spinoza ve Hobbes'tan faydalanır. Çünkü Spinoza'nın "çokluk" diye vurguladığı nosyon içerik kazanırken, Hobbes'un

“halk” nosyonuna göre kendini konumlamıştır. Zira “halk” nosyonu “bir-olma” durumunu anlatırken, Virno’nun deyimiyle “birleştirici hayat biçimlerinin” ve “devletlerin kurulmasında” büyük bir rol oynamıştır. Böylelikle artık “bir-olma” durumunda olmayan tikellikler/tekillikler tanım kazanarak, politik/sosyal/kültürel bir kimlikle yeni bir varlık kazanarak, hiyerarşik ve örgütlü bir duruma gelerek “bir-olma” haline gelir. Dolayısıyla buradaki “bir-olma” olan “halk” nosyonu Hobbes’ta hiyerarşik bir örgütlü bir forma çok sayıda tikellik ve tekilliğin içine alınmasını ifade eder (Virno, 2013, s.47). Virno, buradan hareketle çokluğu devletinkine benzemeyen bir birlik olarak kelimelendirerek “çokluğu” devletten (hiyerarşik ve merkezi bir model) ayrı olarak da nitelendirir:

“Halk merkezci bir hareketin sonucudur: atomize bireylerden ‘politik bir topluluğun’ birliğine egemenliğine doğru. Bu merkezci hareketin nihai çıktısı Bir’dir Diğer yandan, çokluk, merkezkaç bir hareketin çıktısıdır. Bir’den Çok’a.” (Virno, 2013, s.47)

Halk kavramı daha çok birlikten yana bir-olma ve merkezci bir anlama göndermede bulunur. Zira “kaynaşmış”lığı ve bir merkeze olan bağlılığı vurgular. Çokluğun hareketinde bu merkez, sınıfsal hedefler ile üretim biçimini değiştirme müdahaleciliğinden çok yani altyapısal radikal değişimi için ortaya eylem koymaktan çok üstyapısal sorunlardan dolayı eyleme katılanların varlığı bu tip üst ve genel anlatıların çokluğun olgusuyla çeliştiğini gösterir. Çünkü çokluk üst yapıyı değiştirici bir güç olarak alt yapısal değişimlerinde kaynağını oluşturur. Bununla beraber merkezi bir örgütün ve hiyerarşinin “birlikteliği” ile merkezden yönlendirilen ve ortak hedefi olan katı indirgemeci sınıfsal karakteri üretim ilişkilerini yansıtırken, çokluk daha genele ve üst yapısal ilişkileri de içinde barındıran, daha geniş ve kapsayıcı bir kavramdır.

“(…) Çokluğun farklılıkları, bu oluşumun halk, kitle, güruh oluşumlarından ayrı olan yönlerinin vurgusu üzerine inşa edilebilir. Kavramsal düzeyde çokluk ne

halk ne de işçi sınıfı gibi belli bir siyasal yapılanma değildir. Halk üniter ve homojen bir kavramsallaştırma değildir. Nüfus içinde bir özdeşlik ilkesine dayanır ve birlik esasında temellenir. Çokluk ise asla bir tekilliğe indirgenemez. Sayısız içsel farklılıktan oluşur (...) çokluk esas olarak farklar üzerine inşa edilir (...) Bu anlamda çokluk geçmişin sosyal hareketleri içinde etkili olan işçi sınıfı kavramından da oldukça farklıdır.” (Çoban, 2009, ss.162-163)

Zira her örgütlü hareket etme pratiği buna devlet, sendikalar, dernekler, sınıfsal hareketler vs. dahil olarak homojen pratik ve edimlerin hakim olduğu bir eylemselliğe göndermede bulunur. Çokluk bu “genellik” iddiasının dışında, yani “herkes-için-geçerli-olan”ın dışında “merkezleşmemiş bir yerden/konumdan/kavramdan/kimlikten heterojenliği ve farklılıkların birlikte fakat yatay hareket etme imkanı bulunduğu bir zemindir. Tanımlanması çok güç olan bir yeni toplumsal harekettir (YTH). Bu YTH’in kategorize olamamasının en önemli sebeplerinden biri Virnon’un deyimıyla “merkezkaç bir hareketin çıktısı” olmasından ileri gelir.

Çokluk üretim biçimindeki değişimler ve post-fordist bir üretim biçimi içinde emeğinde niteliğinin değişimiyle bağı olan hatta onun üzerinden “kategorize edilemezlik” ve “genel kapsama” alınamaz bir özellik kazanmıştır. Virno ve otonom hareketin maddi olmayan ve klasik Marksist anlamda kol emeğine dayanmayan, biçimsel ve içeriksel olarak kapitalizmin değişen üretim ve tüketim biçimiyle bağlantılı olarak entelektüel, bilgisel, iletişimsel ve zihinsel emeğin ve emek güçlerinin nicelik olarak eski emeğin yerini almasıyla daha esnek, çok merkezli, hiyerarşisiz, iletişim ve işbirliğine dayalı yeni toplumsal ilişki tarzlarının gelişimini ve bununla beraber yeni toplumsal hareketlerin üretim biçimini değiştiren bir sınıfsal iktidar kurmaktan öte ortaya çıkan kimlik ve kültür temelli farklıların kendini koruması ve mücadele alanlarını ağ ilişkileri üzerinden yapılabileceğini vurgularlar.

Dolayısıyla farklılıklar (heterojen yapı) kendini koruyarak, özgürce ve eşit biçimde (yatay) ifade hakkına sahip olarak, iletişim temelli işbirliğine dayalı dayanışma ile ağ temelli birlikte hareket etme imkanına sahip olurlar.

“(...) Onlara göre çokluk maddi olmayan emek biçimlerinin yönlendirdiği (entelektüel emek), ağ modeli hareket tarzına sahip, demokratik, çok merkezli, hiyerarşi ve disipline dayanmayan, esnek, iletişim ve işbirliği temelli, otonom ve ortak payda temelinde hareket eden harekettir.” (çoban, 2009, s.166)

Hobbes'ta çokluk, düzensizliğe göndermede bulunur. Zira düzensizlik ve birliğe dayalı temsil ilişkileri olmaksızın kaosun, düzensizliğin zararlarına olan endişeyle Hobbes, çokluk tanımını temsili ilişkilerin olmayışına bağlı düzensizlik hali olarak ifade eder.

“Nitelikleri bakımından ittifaklar ya da bazen, herhangi bir belirli amaç üzerinde birlik olmaksızın, karşılıklı yükümlülüğün olmadığı basit insan toplaşmaları...” (Hobbes, Leviathan, 1993, s.184)

Düzensizlikten ve kaostan (çokluktan) kurtulmanın yolunu Hobbes, halk olarak homojen bir formda varlık kazanmak ve egemenliği Leviathan'a devir etmekte bularak, düzeni merkezi bir yaşam biçimine indirgemiş olur. Peki bir merkezi hareket olmayan YTH olarak toplumsal hareketi/eylemleri bir düzensizliğin mi göstergesi olmuştur? Yani Bir'den Çok'a doğru bir merkezkaç nitelik kazanmış olan bu hareket nasıl ve hangi gerekçeyle düzensizliği anlatır? Zira tekilliklerin/heterojenliğin yan yana bir düzensizliğinden çok dayanışma içerisinde birlikte hareket etmesini uygulamıştır. “Düzensizlik” nosyonunu, Hobbes'un ifade ettiği gibi şekilde değiller. Çünkü düzen ve kaos karşıtlığı, halk ve çokluk nosyonlarında, düşünürün tahayyül ederek, kavramsallaştırma içerisinde ifade etmesidir.

Paolo Virno Çokluğun Grameri eserinde, kuramını oluştururken halk (people) ile çokluk (multitude) kavramları arasında ayırım yapar. Virno, Thomas Hobbes'un kavramını, devletin varlığına bağlılık olarak ele alır. Diğer bir deyişle merkezi bir birlik söz konusudur. Çokluk ise Hobbes için politik olmayan, doğa durumunda bulunma durumuna atıfta bulunur. Böylece, doğa durumundan çıkıp, tek bir iradeye bağlı olarak, politik beden kazanmak, çokluğun halka dönüşmesine neden olur. Zira çokluk merkezi olmayan bir yapıya sahip bir dağınıklıktır. Otoriteye direniş ve politik birlikten bir kaçış halidir. Halk olmayla birlikte, tek bir otorite etrafında bir araya gelerek düzenlenir. Virno buradan hareketle, Spinoza'nın ardından giderek, bu kavramları modern toplumsallık temelinde değerlendirerek çeşitli politik sonuçlara varır (Argın, 2014 s.63).

Virno'ya göre halk merkezi bir hareket olarak, atomize, parçalı bireylerden politik birliğe ilerleyen bir harekettir. Merkezi hareketin çıktısı ise Bir olarak vurgulanır. Çokluk ise bunun zıttı olacak biçimden merkezkaç hareketine göndermede bulunur. Ve halk kavramı statik bir yapıya, çokluk ise dinamik bir yapıya işaret eder. Hobbes için çokluk medeni olmayan, vahşi ve olumsuz bir kavramken, Spinoza için neşe kaynağı medeni özgürlüklerin yükseldiği bir imkandır (Argın, 2014, s.64).

Çokluk, Spinoza'ya göre, Virno'nun söylemiyle: “ (...) tam anlamıyla kamu sahnesinde, kolektif eylemlerde, komünal ilişkilerin idaresinde, merkezci bir hareket etme biçimi içinde buharlaşmadan, Bir'le bir bütün oluşturmadan varlığını sürdüren bir çoğulluğa işaret eder. Çokluk çok olarak görülen çok'un politik varoluş biçimidir: süreksiz ya da yarık içinde kalmış değil kalıcı bir biçim (Virno, 2005: 26). TDK'dan bütünün anlamına baktığımızda: “sf. 1. Eksiksiz, tam: □Size bütün bir kış için kuru ot temin edecek.□ -N. Hikmet. 2. Çok sayıdaki varlık ve nesnelerin hepsi: □Bütün civar köylerde onu sevmeyen yoktu.□ -Y. K. Karaosmanoğlu. 3. Bozuk olmayan (para): Bütün para. 4. Parçalanmamış. 5. a. Birlik, tamlık: □Şiirde bir bütünün lüzumuna inananlar bile mısralar arasında birtakım aralıklar kabul eder.□ -O. V.

Kanık.”, parçalanmamış, ayrıksı olmama durumuna göndermede bulunur. İşte tam bu noktada: Hobbes işaret ettiği politik Bir olma meselesi, Vairno’ya göre, ayrıksı olmama durumudur. Diğer bir deyişle, farklılıkların bir bütün içinde, “Bir Araya” getirilerek, tek biçime sokulmasıdır.

Diğer yandan Spinoza farklılıkların kendini koruyarak, ortak hareket ederek, Bir içine girmeden de politik hareket edebileceğini belirtir. Hobbes’ta bu durum mümkün değildir. Fakat Gezi hareketine baktığımızda, farklılıkların kendilerini koruyarak, bütün olmadan, Bir, yani politik birliğin üstün nesnesi devletten ayrı bir şekilde ortak bir politik eylem ortaya koyduklarına tanık olmuşuzdur. Bu olguda adı geçen; ortaklık, kesinlikle bütün olma kavramıyla karıştırılmamalıdır. Zira ortak hareket etme farklılıkların ve çoğulluğun bir bütün oluşturma ve içinde erimesi anlamına gelmemektedir. Tdk’ya göre ortaklık: “a. 1. Birlikte iş yapan, ortaklaşa yararlarla birbirlerine bağlı kimselerden her biri, şerik, hissedar, partner: □Bırakın ortağıma bir telefon edeyim.□ -H. Taner. 2. Kuma: □Kendi üstüne bir ortağın getirilmesi Emeti'nin pek ziyade gücüne gitmişti.□ -E. E. Talu. 3. sf. Birden çok kimse veya nesneyi ilgilendiren, onlara özgü olan, onların katılmasıyla oluşan, müşterek: □Edebiyata şiirle başlamak, büyük küçük bütün yazarlarda görülen ortak bir yöndür.□ -N. Cumalı.” anlamına gelmektedir ve bütünlük kavramından farklıdır. Gezi hareketi çoğulluğun ve heterojen grupların ve çeşitli taleplerin birlikte hareketiyle, farklılıklarını koruyarak, birbirlerine baskın çıkmayarak, kamusal sahnede birlikte hareket etmişlerdir.

Hobbes, devletten yani politik birlikten önceki, halk olamamış durumu çokluk olarak niteler. Hobbes’a göre çokluk politik birlikten kaçınır, otoriteyi reddeder. Ve kendi doğal haklarını egemene devretmez. Ve kısaca halk varsa çokluk yoktur; eğer çokluk varsa halk yoktur (Virno, 2005: 27-28).

Hobbes’un keskin ayırımına karşı Spinoza’nın eleştirinin eleştirisi olarak, farklılıkların politik hareket etme yetisinin vurgulanmasıdır. Hobbes burada

egemene devir yoluyla kurulacak hiyerarşi içindeki, doğa durumundan çıkışın imkanlarını halk kavramı etrafında toplar.

Hobbes'un felsefesi irdelendiğinde, çokluk, çok-oluş, yani doğa durumu bir cehennem hayatıdır. İnsanlar birbirleriyle sürekli savaş durumundadır. Bu durumdan kurtuluşun yolu, insanların bir sözleşmeyle sınırsız özgürlüklerine son verip, bir üçüncü lehine haklarından feragat etmektir. İnsanlar böylece, kendi aralarında yaptıkları sözleşmeyle yarattıkları yapay ejderhaya (Leviathen), onları yönetip, temsil etmelidir. Bu durumda barışa kavuşulur. Zaten düşünür'e göre barışa kavuşmanın yolu hak ve yetkilerin egemene devredilmesiyle mümkün olur (Aybek, 2008, ss.57-58).

Bu durum hiyerarşik yönetim siyasetinin önünün açılmasını sağlar. Hiyerarşinin tanımı: "Sosyal kurum ve statülerin derecelendirilerek sıralanması. Hiyerarşi yapısal veya sabit eşitsizlik yansıtır ve bu eşitsizlik bazı durumlarda bireysel yetenekten bağımsızdır." (Yayla, 2008; 99) Spinoza'da durum bunun tersi olarak, bu tezin temelini oluşturan en önemli öğelerden biri olan, toplumsal hareketlerin hiyerarşik olmayan yapısı ile kendi haklarını, hak talepleri çerçevesinde, iktidara, siyaset alanı içinde devretmemek ve mevcut hiyerarşiyi tersine çevirmektir.

Halkın kaynaşmış birliğine karşı çokluk, bireyler açısından oluşur. Örneğin Virno bu durumu çok bir tekilliktir tespitinde vurgular (Argın, 2014: 65). Tekillik sözcüğüne baktığımız zaman tekil olma durumunu belirtir. Tdk'ya göre tekil: "tekil İng. Singular: Tek olma durumu gösteren (sözcük, terim, önerme). Karşıtı bk. çoğul. Tekil kavram: Tek nesneyi gösteren kavram; tek bir birey olabilir (Sokrates) ya da bir tür olabilir (koyun). Tekil önerme ya da yargı: Öznesi tek bir nesneyi gösteren önerme. (Ör. " Sokrates bir filozoftur.")" anlamındadır. Dolayısıyla kendine özgüllüğü ve diğerinden/diğerlerinden farklı olmak anlamındadır. Bir birey olmayı anlatır. İşte çokluk bireyler açısından oluşur hali ise, tüm bu farklılıkların bir araya gelerek, kendi özgüllükleri ile hiyerarşik düzenlemeye tabi tutulmamasıdır.

Çokluk kavramı tüm bu felsefeye ve sosyal teorilerin tezlerinin bir aradallığı zemininde; bityapılı yani homojen bir yapının karşısında konumlanır. Bityapılı kavramı: parçaların uyumlu birlikteliğine, tüm parçaların özdeş olup, niteliksel ayrımı bulunmadığına, öğeleri belli bir mantık düzenine göre bir araya gelmiş olan anlayışa göndermede bulunur. Bunun karşısında çokyapılı kavramı ise: her yanı aynı özellik göstermeyen, parçalar arasında çeşitli farklılıklar bulunan, dağınıklığa yani heterojen olmayı belirtir (Timuçin, 2004, ss.86-113). Bu tanımlar gösterir ki: “merkez kaç özelliğı bulunan”, “öğeler arası farklılıklar bulunan”, “aynı özellikler göstermeyen” heterojen grupsal çokluk ile çokyapılı kavramı özdeş olur.

Halil Turhanlı'nın ifadeleriyle: “Virno, bütünleşmeye, kaynaşmaya dayalı bir hayat biçimini ifade eden halk ve toplumsal, politik varoluş biçimi olarak çokluk arasındaki karşıtlığa dikkat çeker (2). Buna göre çokluk, devlete sığınan, devlet himayesinde yaşayan halkın aksine merkezkaç karaktere sahiptir. Bu niteliğıyle devletin krizini gündeme getirir, devleti krize sokar, giderek devlet egemenliğini sarsar. Bunun da ötesinde, temsiliyete dayanmayan yeni politik biçimler arar.” (Turhanlı, 2014)

1.1.7. Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler (TH), içinde birçok çelişkiyi barındıran belirli bir örgütlenmeyle doğar. Bir biçime sahiptir. Sistem açısından TH ise düzenin korunmasını amaçlayan siyasal aygıtın müdahalesine karşı bir hareket olarak cisimleşir. Kentsel dizgedeki “yapısal çelişkiler” arasında bir ilişki ve örgütlenme yönünde doğrusal bir çizgi olursa, orada TH'in varlığından söz edilebilir. Bu bağılı olarak TH:

- yenilik öneren,
- toplumsal ortaklığı bir eyleme dönüştürme kabiliyetini olan,

-bir oluşum olarak beliren,

-toplu kimliğin temelinde dayalı olan,

-toplum çatışmasıyla bağlantılı olarak tanımlanabilir (Işık, 2011, ss.6-7)

Başka bir deyişle, TH, toplumsal yapılar ile çatışmada bulunan, kolektif eylem biçimlerine dayanan hareketlerdir. Böylelikle son yıllarda TH, iletişimsel eylem boyutunun ağırlık kazanmasına yol ağmıştır (Collas, 2002, s.69). Bununla beraber olarak iletişimin kamusal alanda çokluğu nasıldı bir araya getiren güçlü bir faktör olduğu olgusuna ileriki bölümlerde değinilecektir.

Bu nedenle TH, kaçınılmaz olarak bireyler arası etkileşim üzerine kurulması zorunlu bir hale gelir. Etkileşimin niteliği TH'in etkinleşmesini arttırır. Etkileşim içindeki bireyler kendi aralarındaki;

- bilgi,

- birikim

- beklenti eksenli bir ağ kurularak, etkileşim TH etkinliğini ve niteliğini güçlendirir (Uyar, 2003, s.137).

TH zerine çalışmalar yapan akademisyenler bu hareketlere her biri aynı olmasa da bazı nitelikler atfetmiştir. Örneğin Popenoe'ye göre TH'in dört özelliği vardır:

1. Konuları başka türlü görmek için bir bakış açısı,

2. İdeolojiyi muhafaza eden grup sadakatı,

3. Eylem yükümlülüğü ve

4. Dağınık ya da merkezileşmemiş liderlik.

Robert Merton ve arkadaşlarına göre:

1. Toplumsal hareketler belirgin amaçlar peşindedir.
2. Uyum sağlayan organizasyonlardır ve
3. Birleştirici bir ideolojiye sahiptir.

Fuentes ve Frank'in ise TH üzerine belirttikleri tezde, TH'in demokrasinin genişletilmesi ve yeniden tanımlanabilmesine yönelik önemine işaret ederler:

- a. TH, çok fazla çeşitlilik ve değişkenlik gösterirler, ancak bir ahlak ve adalet anlayışı doğrultusunda bireyleri seferber etmeleri, toplumu yoksunluğa karşı hayatta kalabilmeleri ve kimlik edinerek toplumsal güç oluşturma ekseninde ortaklaştırır.
- b. TH'in dayanıklılıkları ve etkileri çevrimseldir uzun siyasi, ekonomik ve bunlarla birlikte belki ideolojik çevrimlere bağlıdır.
- c. TH'de sınıf birleşimlerinin ayırt edilmesi önemlidir.
- d. TH'in farklı türleri vardır ve büyük çoğunluğu devlet iktidarı yerine daha fazla özerklik arar. Devlet iktidarı peşindeki TH kendini yadsıma eğilimindedir.
- e. TH toplumsal dönüşümün önemli etkenleridir.
- f. TH özellikle çağdaş kapitalizmden kopuşu ve sosyalizme geçişin etkenleri ve yeniden tanımlayıcıları olarak görünür.
- g. Bazı TH'in diğer hareketlerle üyelik ilişkisine girmesi veya daha fazla uyum sağlaması, ittifaka açık hale gelmesi muhtemeldir; bazı TH ise muhtemelen diğerleriyle çatışacak ve rekabet edecektir.

h. TH, tıpkı sokak tiyatroları gibi, eğer varsa senaryolarını var oldukları sürece bizzat yaşadıklarından (taktikler bir yana) gündem ve stratejilerin hareketin dışındakiler-aydınlar kastedilmiyor- tarafından kararlaştırılması söz konusu olamaz, hatta zararlıdır.

ı. TH, geleneksel devletten, siyasal ve ekonomik demokrasiden, sivil topluma ve sivil demokrasiye geçişin demokrasinin genişletilmesine, derinleştirilmesine ve hatta yeniden tanımlanmasına katkıda bulunacaktır (Fuantes ve Frank, 1990, s.40). (Işık, 2011, ss. 8-9)

TH'in her bir farklı görüş ve yorumlarında:

- sınıfsal yönü olma,
- uyum sağlama,
- belirgin amaçlar peşinde koşma,
- ideoloji muhafazası ve grupsal sadakat,
- demokrasinin genişletilmesi ve hatta derinleştirilmesi,
- topluluklar arası etkileşim ve bilgi paylaşımı,
- değişkenliği ve çeşitliliği göze çapan unsurlardır.

Bu özelliklerin her birinin ayrı ayrı değerlendirilmesiyle ve de özellikle iktisadi açıdan demokrasinin yetersizliğine tepki olarak sınıfsal karakter göstermesi çokluğu kapsamayan fakat çokluğun içeriğinde yer almasını sağlayan bir etkendir.

1.1.8. Çokluk ve yeni toplumsal hareketler

Avrupa'da 1960'larda neo-Marksist modele dayalı toplumsal hareketlerin, toplumsal hareketleri analiz etmedeki yetersizliği, yeni toplumsal hareketler perspektifinin gelişimine katkı sağlamıştır. Buna bağlı olarak; eksiklik, devrimci bir çalışma sınıfının gelişeceği öngörüsü, farklı bakış açılarının olması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu eksikliklere, Michael Foucault, Jaques Derrida ve Pierre Bourdieu gibi düşünürler alternatif paradigmalar geliştirmiştir. Bu teoriler ise modernizm sonrası yapı içinde olgun bir biçime gelmiştir (Işık, 2011, s.19).

Toplumsal hareketler; Marksist kökenli yaklaşımda işçilerin kolektif kimlikleri üzerinden şekillenmiştir. İşçilerin geçim için verdikleri mücadeleler fabrika içinde, onların grup aidiyeti olarak bilinen, kolektif işçi, proleter kimliklerinin gelişim zeminini yaratmıştır. Bu durum grupsal ve kimliksel aidiyetin ortaya çıkışıdır (Işık, 2011 s.20). Kimliğin anlamı: “ (...)a. 1. Toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü: □ Sanırım uzun zaman kimliğini korumak, güçlü kalabilmek için direndi. □ -R. Mağden. 2. Kişinin kim olduğunu tanıtan belge, kimlik belgesi, tanıma kartı, hüviyet. 3. Herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü.” Bu anlam üzerinden ve yukardaki bilgiler ışığında, mücadele içinde gelişen bir Ne'lik söz konusudur. Zira kimlik edinim toplumsal pratikler ile birey veya grubun ne olunduğunun belirtilmesini sağlar.

Sanayi toplumlarında toplumsal hareketler ağırlıklı olarak sınıfsal ve ekonomik hak talebi eksenliydi. Öte yandan 1970'li yılların:

- İktisadi,
- Sosyali,
- Teknolojik,

- Kültürel, alanda yaşanan değişimleri toplumsal hareketlerin niteliğinde değişimler yaratan en önemli değişkenlerdir.

Bununla beraber yeni toplumsal hareketler, devlet otoritesi ve baskısı veya her türlü otoritenin dayatmalarına karşı yeni bir tavrın gelişmesiyle; diğer yandan, cinsel kuralların, dinsel baskıların, etnik belirleyiciliğin ve kültürel baskı ve dayatmalara karşı her türlü özgürlüğün ve çeşitliliğin savunulması perspektifinde gelişmeye başladı. Bu bağlamda, kimlik ve kültür sorunları ortaya çıktı. 1980'li yıllarda liberal paradigmaya bağlı olarak gelişen ve bireyciliği esas alıp, örgütsel baskıları aşındıran, kimliğe dönük arayışları hızlandıran bir süreç yaşanmaya başlanmıştır. Ekonomik boyutuyla, özel şirketlerin güçlenişi, her alandaki sınırları aşındırarak küresel dünyayı ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmeye bağlı olarak, liberal politikalar sosyal devlet ilkesini zayıflattığından dolayı:

- Çevresel sorunlar.
- Sosyal politikada sorunlar.
- Gelir dağılımı adaletsizliğine yol açtı. Bundan dolayı çevre duyarlılığı ve küreselleşme karşıtı hareketler yeni toplumsal hareketlerin gelişiminde önemli bir zemin işlevi görmüştür (Zencirkıran, 2015, ss.224-226).

Ayrıca, 1980'li yıllarda dünyada iletişim teknolojisi, haberleşme ve enformasyon alanlarında yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin etkisiyle küresel yaşam kendini dünyada kurmaya başlamıştır. 1990'ların ikinci yarısında internet ile birlikte:

- İletişim,
- Etkileşim,

- Ve haberleşme büyük değişime uğradı. Bundan ötürü dünyanın herhangi bir yerindeki bir olay veya protesto anında dünyanın tümüne yayılım eğilimi gösterebiliyordu. Dolayısıyla toplumsal hareketlerin sesini duyurma ortamı ve koşulları sağlamlaşmıştır (Zencirkıran, 2015, ss.224-226).

Yeni toplumsal hareketlerin öğelerini oluşturan temel meseleler ise:

1. Cinsel kimlik: Yeni toplumsal hareketlerin en temel meselesi kimlik sorunlarıdır. Toplumsal alanda varlık kazanmış olan ayrımcılığa karşı geliştirilmiş taleplerdir. Bireyler farklı cinsel tercihlerini öne çıkarıp, ekonomik ve sosyal alanlarda ayrımcılığın kaldırılmasına yönelik eylemlerde bulundular. Eş deyişle, iktisadi ve sosyal alanlarda yaşanan değişimlere özgü olarak farklı ve özellikle kimlik problemlerinin doğması sonucunda, doğduğu içi, etki tepki mekaniğine dayalı olduğundan bu sorunlara karşı eylemler ortaya çıkmıştır. Günümüzde siyasal, sosyal, iktisadi alanlarda gay ve lezbiyenleri hedef alan ayrımcılıkların ve pek çok ülkede kendi aralarında evlilik yapma hakkının kazanmasında, feminist hareketleri de içeren yeni toplumsal hareketlerin rolü çok büyüktür (Zencirkıran, 2015, ss.227).
2. Çevreci Hareketler: Küreselleşmenin etkisiyle, özel sektörün kazanç dayalı genişlemesi çevreyi ihmal eden, çevreyi kirleten, küresel iklim dengesini bozan bir dizi sorunları beraberinde getirmiştir. Bununla paralel olarak, çevreci hareketler armasına yol açmıştır. Çünkü bu sorun çevresel duyarlılığın gelişmesine ivme kazandırmıştır. Bu amaçla çevreyi bozan etkenlerin tüm girişimlerine tepki artmış, ve buna yönelik eylemler ve protestolar küresel düzeyde işlemektedir. En önemli örnek ise Greenpeace hareketidir. Türkiye’de de son on yılda bu hareketler güçlenmiş ve çevre bilinci ve duyarlılığı artmıştır (Zencirkıran, 2015, ss.227-228).

3. Etnik ve kültürel kimliklerin kabul edilmesi: Farklı etnik kimlik ve kültürel kimlikler yaşanan değişme ve sorunlara bağlı olarak öne çıkmaktadır. Farklı etnisiteler bağımsızlık ve özerklik talep etmektedir. Burada amaç kendi kaderlerini tayin hakkının diğer gruplarca kabul edilmesi ve kültürel kimliklerini özgürce yaşama iradeleridir. Bu olgu yeni toplumsal hareketlerin bir parçasıdır. Örneğin, anadilde konuşmanın yasalarca tanınması, anadilde eğitim talebi, kültürel sembol ve dilin yaşanan bölgelerde görünür kılınmasına yönelik talepler, siyasal ve ekonomik özerklik talepleri bu yeni toplumsal hareketin önemli talepleri arasında yer alır (Zencirkıran, 2015, s.228).
4. Hayvan haklarının korunmasını amaçlayan hareketler: Bu hareketler hayvan haklarının korunmasına yönelik bilincin geliştirilmesi yönünde ilgi artırımını hedef alır. Hayvanların deri için öldürülmeleri ve deneylerde keyfice kullanımlarına bağlı olarak ve de keyfice avlanmalarından dolayı tepki olarak ortaya çıkan harekettir (Zencirkıran, 2015, s.228).
5. Küreselleşme karşıtı hareketler: Küreselleşme sonrası çıkan eşitsizliklere, adaletsizlikleri üreten kurum ve temsilcilerine dönük eylemlerde bulunulur. Küreselleşme karşıtı hareketler daha adil bir yaşam için, sosyal sorumluluk ortaya koyup, farklı alanlardan binlerce örgütün katıldığı sosyal forumlar düzenler ve öneriler geliştirirler (Zencirkıran, 2015, s.229).

Yeni toplumsal hareketler konuları ve temalarına bağlı olarak ve özellikle yukarıda belirtilen rollerine uygun olarak yapı ve katılım konularında farklılıklar gösterir. Örneğin eski toplumsal hareketler benzerliğe bağlı bir üye yapısı sergilerken, yeni toplumsal hareketlere katılanlar sınıf, eğitim, cinsel tercih vs. farklı özellikler göstererek, heterojen bir yapı gösterir. Yeni toplumsal hareketler; kimlikler öznel ilgiler düzleminde konumlandığından klasik siyasete ve siyasal kurumlara katılmayan genç nüfusu içerir. Genç nüfus ağırlıklıdır. Ve örgütlenme biçimlerinde ve seslerini duyurmalarında sosyal medyanın işlevi çok büyüktür. Bu kolaylık örgütlenme hızlarını artıran

nitelikte bir gelişmedir. Yeni toplumsal hareketler esnek yapılıdır. Yani harekete giriş çıkış kolaydır. Eylemle katılma özgürlüğü vardır. Öte yandan gönüllülük esasına dayalı oluşu, onu diğer kitle örgütlerinin baskıcı ve hiyerarşik yapısından arındırır. Çok seslilik ve farklı görüşler ve esnek hareketler olarak görülür (Zencirkıran, 2015, s.229).

Günümüzde yeni sosyal hareketler şu olaylar dizisi içinde daha da anlamlı hale gelmektedir:

- Günümüzde siyasete ve kitle örgütlerine dönük ilgisizlik artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde siyasal partilere katılım oranı düşüktür. Bunun nedeni olan değişimde; 1980'li yıllarda artan bireyciliktir.
- Özellikle gelişmiş ülkelerde siyasal katılımın azalmasında partiler arasında yaşanan katı ideolojik farkların ortadan kalkmasının payı büyüktür.
- Günümüzde özellikle gelişmiş demokrasilerde karar süreçlerine katılım eğilimi ve uygulamaları giderek artmaktadır. Bölge halkını ilgilendiren referandumlar sıklıkla uygulanmaktadır.
- Bireylerin ilgilerini makro olan siyasal partiler aracılığıyla olmaması; kimlik, çevre, etnisite, cinsiyet gibi doğrudan ilgi odaklarının bulunması, yönetimin ve katılım hızlı ve kolay olması yeni toplumsal hareketleri genişleterek, yaygınlaştırmıştır.
- Sosyal medyanın siyasal alanda yaygınlaşması, siyasi partilerin ve liderlerin sosyal medyayı etkin kullanmaları, mesajların sosyal medyadan yaygınlaşması doğrultusunda önemli işlevler görmüştür. Öte yandan sivil toplum örgütleri giderek daha fazla sosyal medya üzerinden örgütlenmeye başlamıştır. Tüm bu gelişmelere bağlı olarak, toplumsal protestolar sosyal medyada kolay örgütlenip eylemlerini gerçekleştirip hızlı bir biçimde iktidara baskı aracı olmaktadır (Zencirkıran, 2015, s. 230).

1960'larda endüstri kapitalizmden endüstri sonrası biçime geçiş, üretimin fabrika dışına çıkması, üretimsel ve toplumsal değişim, proleter kimliğin gelişim ilerlemesine motivasyonel cesaret katmamıştır (Zencirkıran, 2011, s.20).

Yeni toplumsal hareketler, 1960'larda Berkley'den Paris ve Berlin'e yayılan öğrenci hareketlerine dayanır. Toplumsal protestolar genişlemiş ve tüm farklıları içine katmıştır.

- Çevreciler,
- feminisler,
- gayler,
- lezbiyenler,
- tüketiciler,
- anti nükleer barış grupları vs. Doğrudan demokrasi, etkin katılım, bürokrasi karşıtlığı

gibi talepler ve farklılıkların dillendirilmesi yeni toplumsal hareketleri kuramının oluş pratiğinin zeminini yaratmıştır (Zencirkıran, 2011, s.20).

Öte yandan bu hareketler, maddi refahtan ziyade kültürel ve kaliteli yaşam sorunları üzerine eğilen bir tutum içindedir. Bu hareketlerin yeni diye adlandırılmasının nedeni ise; bu hareketlerin sınıf eksenli olmaması ve zeminden ayrılmak istenmesidir. Eş deyişe, eski diye tabir edilen toplumsal hareketler ekonomi ve sınıf kavramı etrafında değerlendirilirken, yeni ise başka tür kimliklerin etrafından bakış açısı kazanır (Zencirkıran, 2011, s.20). Daha çok çoğulculuğa işaret eder.

Çoğulculuğu siyasi düzeyde tanımladığımızda; farklı değer sistemlerinin hiyerarşik olmadığına gönderme yapar (Yayla, 2003, s.54). Başka bir deyişle,

herhangi bir ideoloji, örgüt, parti, kültürel kimlik, anlayışın veya sınıfın diğerinden baskın olmaması ve herhangi birinin diğerlerine göre önde tutulamayacağı anlamına gelir. Sosyolojide ise bu durum çeşitlilik olarak adlandırılabilir. Çoğulculuğun sözlük anlamı: “çoğulculuk, -ğu a. top. b. Çeşitli eğilimlerin, düşüncelerin, yönetimde etkisini kabul eden siyasi yöntem, plüralizm. (...) çoğulculuk İng. pluralism 1. Toplum yaşamında birbirine eşit ve birbirine indirgenemeyen birden çok ilkenin, alanın, gerçeklik biçiminin var olmasını savunan görüş. 2. Toplumbilimde: Tarihin, olayların rastgele akışından başka bir şey olmadığını, bu yüzden de toplumsal gelişimin nesnel yasalarının bulunup açıklanamayacağını savunan tutum.”

Bunun yanında Endüstriyel toplumdaki, post-endüstriyel topluma geçiş, örgütlülüğü dağıtarak örgütsüz bir kapitalizm ve yeni toplumsal ilişkiler geliştirmiştir. Buna bağlı olarak sınıf çıkarını merkeze alan hareketlenmeler değişime uğramıştır. Ve neticesinde:

- Kültür,
- Kimlik,
- Özerlik,
- Nitelikli yaşam gibi meseleler yeni toplumsal hareketlerin niteliğini ortaya koymuştur.

Yeni toplumsal hareketler çoğulcu ve farklılıkları içeren yapılarıyla, kimlik temelli olurken, eylemi bireysel ve kolektif kimliklerin karışımı olarak değerlendirmeleri, şiddet yerine uzlaşmaya dayalı olmaları, esnek ve ademi merkezi bir yapıya sahip görünüşleriyle önceki toplumsal hareketlerden ayrılan niteliklere sahip olmuştur (Çoban ve diğerleri, 2009: 176). Bununla birlikte Negri ve Hardt'a göre çokluk siyasal eylemin gerçekleştirilmesinin koşulu olarak, demokrasiyi herkesin herkes tarafından yönetilmesi biçiminde özne haline gelmiştir (Çoban ve diğerleri, 2009, s.180).

“Çokluk işçi sınıfı değildir, çünkü sömürünün zamansal ve uzamsal boyutları tümüyle değişmiştir. (...) çokluk denen amorf bir kitle partisiz ve iktidarsız yeni bir dünya kuracaktır.” (Çoban ve diğerleri, 2009, s.33)

Touraine'ye göre günümüzde özel yaşamın ve kültürel alanın siyasete girmesi, özel alanın kamusal alana dönüşmesi ile toplumsal hareketler biçim alır. Toplumsal aktörler artık daha bireysel davranır. Kendi özgürlüklerini, iktidar ve hegemonya araçları ile bastırılmasına direnerek kendileri-olabilme hakkını savunur (Işık, 2011, s.24).

Çoklukta “kendileri olabilme” hakları üzerinden eylemin öznesi olup, farklılıklarını talep ederek, bu farklılıkları bastıran mekanizmalara yönelik olarak eylemlerde bulunur. Bunu görebiliyoruz. Zira farklı bireyler ve gruplar kendi farklılıkların talep boyutunda bastırılması karşısında, bastıran mekanizmaya yönelik tutumsal eylemlerini icra etmişlerdir.

Öte yandan yeni toplumsal hareketlerin örgütlenme biçimleri ile Gezi'deki çokluğun eylemselliği arasındaki ilişki güçlüdür. Bunlar sırasıyla:

- Küçük gruplara dayalı olarak,
- Özel ve yerel sorunlar etrafında bir araya geliş,
- Toplumsal hareket niteliğiyle
- Serbest otorite dizgeleri ve nitelikli eylemler ile, değişken üyeleriyle ağ oluşturmasıdır (Işık, 2011, s.30).

Savaşın, kadına şiddetin ve çevre sorunlara karşı, yeni toplumsal hareketler, sivil olarak, merkezi bürokrasilerden uzak, siyasi elitler ile pazarlık yapmayı reddeden, kamuoyunu dolaylı olmadan etkilemeye çalışan hareketlerdir. Yeni toplumsal hareketler; Ekonomik taleplerden çok sembolik eylemlere katılım, kimliksel ve kültürel alanlarda yaşam tarzları meselelerinin ön plana çıkışı ile kendi epistemolojik ve ontolojik yerini oluşturur. Böylelikle özerk alanlar

oluşturmaya dayalı talepleri bunun üzerinden tepkileri şekillenir (Çoban ve diğerleri, 2009: 68).

Claus Offe, 70'li yıllarda artan, göreceli refahın, eğitim imkanlarındaki artışın, sektörel istihdam artışının, yeni sosyal hareketlerin mevcut olmasında ve zemin kazanmasında önemli rolleri olduğunu düşünür. Offe'ye göre bu özellikler, kamuda çalışan eğitilmiş orta sınıfların duyarlılığına dayalıdır. Ve günümüzün bu sosyal hareketleri, işçi hareketinin sahip olduğu kitleye ve merkezi yapısına göre daha çok dağınık ve heterojen olmasıdır (Çoban ve diğerleri, 2009, s.68).

Günümüzün bu sosyal hareketleri;

1. İşçi ve sınıf mücadelesi alanının dışına çıkmaktadır. Sendikaların manevra alanları daralmaktadır.
2. Siyasi parti ve ideolojilerin güdümünden sıyrılıp, özerk eylem alanı oluşturmaktadır.
3. Hiyerarşik örgütlenme modeli yerine esnek, dağınık, heterojen yapılar ortaya çıkıp, etkin eylemler bu esneklikte gerçekleşmektedir.
4. Yeni iletişim teknolojileri, örgütlenme sürecinde hız kazanarak, bürokratik sonu gelmez toplantı biçimleri yerini iletişim ağ ortamlarına bırakmaktadır.
5. İletişim kurmak organik bağ kurmanın koşuludur.
6. Aktivistler kendilerini, farklı biçimlerde tanımlamaktadırlar; örneğin TC vatandaşım yerine dünya vatandaşı gibi (Çoban ve diğerleri, 2009, ss.84-85).

1.1.9. Fordizm Post- Fordizm Maddi Olmayan Emek (Çokluk)

Kapitalizmde endüstriyel ve onun toplumsal ilişkileri bağlamında iki kırılma olmuştur. Birincisi: bireysel üretime bağlı olarak zanaatkarlıktan kitlesel üretime geçiş, ikincisi kitlesel üretimin bireysel talepler yönünde ayrılarak post-Fordizm'e geçiş. Fordizm kitlesel üretime dayalı olarak, iş bölümünün katı olması ve standart ürünlerden kazanç elde etmeye yönelik bir yapıdır. Rutin işle ve işçi istihdamına dayalı olarak yürütülür. Rekabet ürünlerin ucuz ve daha çok üretilmesine bağlı bir olgudur. 1970'ler ile fordizm kitlesel üretim ve standartlaşmaya dayalı yapısıyla anlık değişen ve farklı bireysel taleplere ve piyasa koşullarına ayak uydurmakta zorlanır. Farklı bir deyişle; bu zaman içindeki değişimlerin bütünü ve çeşitliliği, ekonomik yapının ve onun üzerinden ilerleyen sosyal ilişkilerin değişimini zorunlu kılmıştır. Bundan ötürü katılık yerini esnekliğe bırakacaktır.

Post fordist sistem üretim sistemi ve emeğin örgütlenmesi yönünden fordist sistemden farklılaşır. Aslında esneklik sürekli değişen Pazar koşullarında, sistemin varlığını devam ettirebilecek en önemli faktördür. Küreselleşmeyle birlikte, her an değişen ekonomik koşullar, hızla gelişen teknolojiyle birlikte işletmeler rekabet edilebilmek için istihdam ve çalışma biçimlerini belirleyebilme serbestliğine sahip olmuşlardır. Örneğin sermayenin merkezleşmesinin çok merkezli haline gelmesini, aynı ürünü farklı mekanlarda üretim sürecinin izlemesi sağlamıştır (Şahin, 2013, ss.15-16).

Post-Fordist süreçteki bu uygulamalar: işi, çalışma saatini, örgütlenme modellerini değiştirmiştir. Yaşanan bu değişim, farklı emek biçimlerini, emek niteliklerini beraberinde getirerek, bu değişim üzerinden farklı toplumsal hareketlerin ve farklı taleplerin zeminini oluşturacaktır. Zira Negri ve Hardt ve diğer yazarlar, çokluk kavramını yaşanan bu değişimler neticesinde potansiyel bir güç olarak ileri sürerler.

Maddi olmayan emek kavramı otonomcu Marksizm üstünden biçimlenip, otonomcu düşünür Marurizio Lozarato'nun metanın enformasyonel ve kültürel içeriğini üreten emek olarak, post-Taylorist ve post-endüstirel üretim biçimine uygun şekilde tanımlanmıştır. Maddi olmayan emek; değişen iktisadi koşulların doğrultusunda, kendini duygu üreten, bilgiye ve fikir üretimine dayanan, ticari girişimlerini kendisi düzenleyen, ölçülmesi zor, niteliklere sahiptir. Bu radikal bir değişimin göstergesidir (Savran ve diğerleri, 2014, ss.92-93).

Diğer bir anlatımla, Hardt ve Negri çokluk kavramı ile maddi olmayan emeği niteleyerek, bilgi/enformasyon/iletişim ve duygusal ürünler ortaya koymasını, maddi olmayan emeğin tanımı olarak verir. Öte yandan bu emek türleri sembolik, analitik veya dilsel ifadeler ile ürünler ortaya koyarken, radikal iktisadi dönüşümün, klasik kapitalizm veya Fordist yönetime dayalı kapitalizm olgusunun ötesine geçmeyi hedeflerler (Savran ve diğerleri, 2014, ss.92-93).

Üretimsel iktisadi alanın radikal değişimi ile ilgili olarak yazarlar, sınıfların olmadığını iddia etmiyor fakat yeni emek türleri klasik proleteryanın emek biçimini yansıtmadığından ve de enformasyonel emeğin nicel artışıyla, çelişkilerin çoğalmasını vurguluyorlar.

Sınıfsal çelişki toplumsal düzlemde tekil olarak tek çelişki olarak belirmez. Nitel açıdan maddi olmayan emeğin hegemonyasının artması da klasik sınıfsal çelişkinin tek çelişki biçimi olarak kalmadığının göstergesi olur. Tüm bunlar ışığında ABD'de en hızlı büyüyen mesleklerden bazıları sırasıyla şöyledir:

- Yardımcı sağlık elemanı,
- İletişim analisti,
- Tıbbi kayıt ve sağlık bilgisi teknisyeni,

- Bilgisayar yazılım mühendisi,
- Fizyoterapi destek elemanı,
- Doktor sekreteri,
- Sağlık destek teknisyenliği (Savran ve diğerleri, 2014, s.109).

Maddi olmayan emeğe, duygulanımsal emek kavramı örnek verilebilir. Bu emeği sistematik olarak ve maddi emeği içeriklendirip, çokluk kavramının bileşimi olarak anlatılacaksa, sistematik olarak bu emeğin niteliklerini ve ne olduğunu şöyle sıralanabilir:

- Öncelikle, duygusal emek kavramına bakılmalıdır. Çünkü bu iki emek türü ayrı olup, bazı durumlarda birbirlerine karıştırılabilmektedir.
- Duygusal emek kavramı, ilk kez Hochschild tarafından 1983'te The Managed Heart: Commercialization of human Feeling isimli eserinde kullanılmıştır. Hochschild, bir havayolu şirketinin hostes eğitim kurslarına katılarak, bu eğitim sürecinde, hosteslerden sergilemeleri talep edilen emek biçiminin süreçlerini gözlemiş ve hosteslerle birebir görüşmeler yaparak bu kavramı geliştirmiş ve ortaya atmıştır. Ve kısaca istenen duyguların, iş sürecinde sergilenmesi talebine dayanır.
- Duygusal emek, işyerinde duyguların ücret karşılığında alınıp satıldığı bir metadır.
- Buna karşın duygulanımsal emek kavramı, duygusal emek kavramından farklı olarak; duyguların işyerini aşan ve tüm yaşama sirayet eden anlamlaştırmaya göndermede bulunmaktadır.
- Duygusal emekten farklı olarak duygusal emek kavramının ortaya atılması, Hardt ve Negri'ye aittir. Fark ise sömürü biçiminden farklı bir düzeye, duygusal emeğin çekilmesi ile ilgilidir. Duygu üreten emek sadece sömürü sınırları içinde yer alan bir emekten daha fazlasını ifade

etmektedir. Diğer bir deyişle; duygusal emek işyerinde duyguların kullanımıyken, duygulanımsal emek üretim noktasını aşan ve hayata şiçkin bir şekilde düşünölmelidir.

- Duygulanımsal emek, söz gelimi; uçuş görevlilerinin, banka veznedarlarının vs. işlerinde görebileceğimiz, esenlik, rahatlık, tatmin, heyecan vb. hisleri üreten bir emek türüdür. Dolayısıyla çalışanların hal/tavır/sosyal becerileri önemlidir.
- Esasında, duygulanım (affection) kavramı, Spinoza'nın, Deleuze ve Guattari'nin siyasal kuramlarında baskın bir kavramdır. Ve Hardt ve Negri bu siyasal kuramcılardan etkilenecek duygusal emek kavramından faydalanmaktadır (Özdemir, 2014, ss.117-118-119).

Taylorist ve Fordist sistem sermaye birikimiyle özdeş tekeli üretim sistemleri ile pazara yönelik üretim stratejileriyle bir arada gelişen kolektif ve örgütlü çalışmayı ifade eder. İlk kez 19. Yüzyıl sonlarında ABD'de mühendislik endüstrisinin egemen planda emek rejimi olur. İş süreci ise emeğin türdeşleşmesi esasında çalışma sürekliliği ve çalışanların itaatine dayanır. Buna bağılı olarak Fordizm sermayenin yoğun sermaye birikim süreçlerini belirtir (Öngen, 2014, s.136).

Fakat bu yönetim rejimi 1960'ların sonlarında kendi hedefleri ile çelişerek aşırı mekanizasyona dayalı iş örgütlenmesi ile (a) işlerin parçalanması, (b) çalışmanın yoğunlaşması ve de (c) çatışmaların derinleşmesi ile görelî artık değerin azalmasına, işten ayrılma ve kayıtlar, grevlerin yoğunlaşması sistemi uygulanabilirlik kapasitesini azaltmıştır. 1960'larda elektronik, nükleer fizik ve modern iletişim alanında olan yenilikler 1970'lerde değişim ve dönüşümün kaynağı haline gelmiştir (Öngen, 2014, ss.138-139). Daha küçük ölçekli, çok nitelikli iş gücü talebine dayalı, kitle üretiminden uzaklaşmış yeni iş örgütlenme biçimiyle yepyeni bir örgütlenme ve iş düzeni dolayısıyla, yeni emek tipolojileri ve esnek uzmanlaşmayla post-Fordist sisteme geçiş yapılır (Öngen, 2014, s.140).

“Fordizm sonrası süreçlerin ortak özelliği ‘yeni manifaktür’ ya da ‘yeni zanaat’ denebilecek biçimde kitlesel olmayan üretim stratejilerine dayalı bir iş örgütlenmesi dayanmasıdır (...) Üretim teknolojisinde (...) bilgisayarlaşmış üretim ve yönetim tekniklerine dayalı bir gelişme (...) üretim teknolojisinin değişmesinin başta emek gücünün bileşimi ve üretim koşullarının değişmesi olmak üzere tüm birikim süreçlerini etkileyecek bir dereceye ulaşması (...) zihinsel emek yoğun, bilgi üreten endüstrilerde aşırı gelişmenin gerçekleşmesi ve geleneksel iş gücünün giderek ortadan kalkması (...) Gelişen üretim teknolojisinin endüstrinin örgütlenmesinde de değişikliğe yol açması ve yeni bir yönetici elitinin ortaya çıkması: böylece ekonominin, hatta devletin siyasal aygıtının denetiminin büyük ölçüde girişimcilerden ve sermaye sahiplerinden teknokratların eline geçmeye başlaması.” (Öngen, 2014, ss.142-143)

İçinden geçtiğimiz değişim tartışmalı da olsa iktisadi üretim ilişkilerinde yaşanan değişimler ile birlikte emeğin Marksist paradigmadaki klasik tanımından, sanayi için fabrikada somut değer üreten emekten iletişim ve bilgi üreten emeğe dönüşümün niteliklerini ortaya koyar. Diğer taraftan Fordizmden post-Fordizme doğru niteliksel farklılaşmalar zemininde emekte değişime uğrar.

Fordizm Henry Ford’un oraya attığı fikirleri ve ilkeleri ifade eder. Otomobil montaj bandının oluşturulması vasıtasıyla kitle üretimin gelişimi Henry Ford öncülünde olduğu genel kabuldür. Dolayısıyla bu üretim biçiminin yönetsel ve stratejik olarak belirgin özellikleri mevcuttur. Özellikler şöyle maddelenebilir:

- Türdeş ürünlerin kitleye ait üretimi.
- Montaj bandı ile esnek olmayan teknoloji kullanımı.
- Standart iş rutinlerinin kabulü (Taylorizm).

- Emeğin vasıfsızlaşması, yoğunlaşması ve türdeşleşmesi ile üretkenliğin artışı.
- Kar ve üretkenlikteki artışa bağlı olarak ücretlerin sendikalar aracılığıyla müzakere edilmesi.
- Kitlesele üretim endüstrilerinin türdeşleşen ürünlerine yönelik pazarların yükselişi ile beraber tüketim biçimlerinin türdeşleşmesi.
- Sendikalaşmanın sebep olduğu ücretlerdeki artışın kitlesele olarak üretilmiş ürünlerin çoğalan arzına bağlı olarak yükselen bir talebin ortaya çıkması.
- Keynesçi makroekonomik politikalar ile yönetilen ürün pazarı ve devletin denetiminde. cisimleşmiş ortak pazarlık ile işleyen bir emek pazarı.
- Endüstrinin ihtiyaç duyduğu kitlesele işçiler üreten kitlesele eğitim kurumları.

Yirminci yüzyıl boyunca fordizm özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişme göstererek 1970'li yıllarda doruk noktasına varmıştır. 1973 krizinden sonra Amerika otomobil endüstrisinin gerileyişi ile birlikte Fordizmden post Fordizme yönelik geçiş olduğu ileri sürüldürülmüştür. Kitlesele ürünlere ilgideki azalma ve daha nitelikli ürünlerin stil açısından yüksek olanlarına ilgide artış göstermiştir. Post Fordizmin özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Daha özellikli ürünler daha küçük ve daha üretici sistemlerle sonuçlanan daha kısa üretim sürelerine ihtiyaç duyar.
- Yeni teknolojilerin üretim alanına nüfuz etmesiyle daha esnek ve üretim biçiminin kazançlı hale gelmesini kolaylaştırmıştır.
- Üretim sürecinin esneklik üzerinden denetim haline alınması
- Yeni teknolojilerin işçilerin daha çeşitli becerilere daha iyi bir eğitime daha fazla sorumluluğa ve daha fazla özerkliğe sahip olmalarını gerektirir.
- Esnek bürokrasiye gereksinimin artması

- Bürokratikleşmiş sendikalar veya siyasi partiler artık yani ve farklılaşmış emek gücünün çıkarlarını temsil edemezler.
- Merkezileşmemiş kolektif pazarlık merkezileşmiş müzakereyi yerinden eder.
- İşçiler daha farklılaşmış insanlar olarak daha farklı metalara, yaşam tarzlarına ve kültürel gereksinimlere sahip olmak isterler.
- Merkezileşmiş refah devleti çeşitlilik gösteren nüfusun ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalır. Örneğin sağlık, refah ve eğitim gibi. Daha farklı esnek kurumlara olan gereksinim artar (Ritzer, 2011, ss.161-162).

Burada ileri sürülen: üretim biçimleri arasındaki geçişin, Fordizminden post-fordizme olan geçişin olumlamasını yapmak değildir. Burada esas mesele: tezi anlaşılır yapmak için içinden geçilen ve halen geçmekte olduğumuz dönemin, yeni toplumsal hareketlerin ve tezin öznesi olan toplumsal eylemlerin eyleyenlerinin sosyolojisini ve iktisadi değişime bağlı olarak yaşanan yeni toplumsal ilişki biçiminde demokratik itirazların çokluk nosyonu ile dile getirilmesinin ve her tür indirgenmiş önermeler aracılığıyla anlamaya çalışmanın gerçekliği yansıtmayışını dile getirmektir. Michael Hardt ve Antonio Negri; İmparatorluk, Çokluk ve Ortak Zenginlik kitaplarında moderniteden kopuşu önceleri post-modern şimdilerde ise alter-modern demeyi tercih ettikleri farklı bir yaklaşımı savunuyorlar. Bu yazarlar ortaya attıkları kuramları ile 20. Yüzyılın sonlarında toplumsal yaşamların geçirdiği önemli değişimlerin böyle bir kopuşu gerekli kıldığını belirtiyorlar. Küreselleşme ile beraber işçi mücadeleleri ve iş sürecinin geçirdiği değişim – Fordizmden post-Fordizme geçişin- ve dönüşümleri şöyle sıralıyorlar: (1) egemenlik tek bir hakimiyet etrafında birleşmiş bir dizi ulusal ve ulus-üstü organizmalardan oluşmuştur. Ulus devletlerin egemenliklerini genişletmeye çalıştığı Emperyal Çağ'ın yerini imparatorluk adını alan küresel egemenlik biçimi almıştır (Mouffe, 2013, ss.86-87-88).

Dolayısıyla şimdiki bu yeni egemenlik biçimi ne mekânsal bir iktidar odağına ne de değişmeyen sınırlarıyla küresel alanı kendine eklemleyen merkezsizleşmemiş ve mekandan bağımsız bir yönetim cihazı olarak kendisini gösterir. (2) Bu dönüşümler endüstriyel fabrika emeğini azaltıp yerine iletişimsel, kooperatif ve duygulanımsal emeğin kapitalizmin içinde geçirdiği değişimle bağlantılıdır. Zira değişimin bu momentinde tarih yeniden kendisini üretmek için yeni emek tipolojilerini neşet ettirir. Ve böylece yeni bir yönetim biçimi olan biyo-politik (yaşamın yönetim biçimi) toplumsal yaşama nüfuz eder. (3) Disiplin toplumundan denetim toplumuna geçmekteyiz. Sermaye birikiminin ilk evrelerine rastlayan disiplin toplumunda kontrolün biçimleri; hapishaneler, fabrikalar, akıl hastaneleri, hastane, okul vb. mekânsal düzen kurumları aracılığıyla adet, üretim alışkanlıkları düzenleyen aygıtlar ile sağlanır. Bunun aksine denetim toplumunda kontrol mekanizmaları daha bir toplumsal alana içkin durumda işlev görür (Mouffe, 2013, ss. 86-87-88).

Toplumsal entegrasyon ve dışlama tarzları yurttaşların beyin ve vücutlarını doğrudan düzenleyerek içselleştirirler. Bu yeni güç paradigması kapitalizmin üretimsel değişim uğrağından sonra yeni yönetim biçimi olarak biyo, politikaya atıfta bulunur. (4) Hardt ve Negri “kitlesele zihinsel yetenek” (mass intellectuality), “maddi olmayan emek” (immaterial labour) ve “genel zihin/toplumsal zeka/genel zeka” (general intellect) kavramlarının toplumsal üretim ve biyo-politik arasında bağı idrak etmede yardımcı kavramlar olduklarını ileri sürerler. Artık değer üretiminin yeri bugün fabrika işçilerinin emek gücünün kapatıldığı uzamdan maddi olmayan ve iletişimsel emek gücü dolduruyor. İletişim, işbirliği ve duygulanımların yeniden üretimi maddi olmayan emeğin merkezi rolüne bağlıdır (Mouffe, 2013, ss.86-87-88).

Diğer bir anlatımla, ekonomik sistemin merkezinde maddi olmayan emeğin yeri hissedilir oranda artmaktadır. Dolayısıyla işçi teriminin yerini çokluk olarak ve imparatorluğun varlığının koşulu da çokluğa bağlanır. Burada bu yeni kavramın sermayeyi kendine bağımlı kıldığı ölçüde ondan

bağımsızlaşması söz konusudur. Tüm bu nitelikleri ile değişimin getirdiği bu durum yönetim daha otonom bağımsız öznellik biçimlerine fırsat verir. İşbirliği içinde gerçekleşen iletişim ile öznellikler kendilerini daha özgür bir şekilde ifade etme olanağına sahip olur. Dolayısıyla yeni siyaset örgütleniş tarzları çokluğun bir karşı-impatorluk inşa edebileceklerinde Hardt ve Negri iyimserdirler (Mouffe, 2013, ss.86-87-88).

Çokluğun demokrasisi tezi çoğunluğa dönüşme amacı gerçekleştirilmeyi reddeden hükümet olmayı olumsuzlayan azınlıklardan oluşan bir toplumsal hareket olarak kendini gösterir. Çokluğun “birlikte hareket etmesi” ve “iktidarı parçalama” yönelimi olsa dahi devlete dönüşme (farklılıklarını tek egemene devretme) eğilimli değildir (Mouffe, 2013, s.90).

Toplumda enformasyonel, iletişimsel ve özellikle de duygulanıma dayalı ilişkiler, iletişim ve işbirliği biçimleri doğurmakta ve bu iletişim ağı yeni yaşam biçimlerini doğrudan üretebilmektedir:

1. Endüstriyel üretim odak noktası olma önemini kaybetmiştir. Postmodern bu dönemde hizmet ve enformasyon üretim biçimi baskındır.
2. Hem hizmetler alanında hem de endüstride yönlendirici etmenler bilgi ve enformasyondur.
3. Kol gücüne dayanan ‘maddi’ emek yerini ‘maddi olmayan’ ya da ‘soyut’ emeğe bırakmıştır. Bu durum yaratıcı ve özgürleşmeci bir potansiyel ortaya koymuştur.
4. Emeğin niteliğindeki değişim, maddi ve ölçülebilir emeğin baskın olmasını ortadan kaldırmış; değer üretimi ölçülemez duruma gelerek önemli bir nitelik değişimini beraberinde getirmiştir (Koşar, 2013).

“Özetle, Negri’ye göre, modern dönem kapanmıştır. Bu, basit bir endüstrinin egemenli-ğinden hizmet ve enformasyonun egemenliğine geçiş, yani sektörel ağırlıklarda değişim değildir. Dünyanın ekonomik, siyasal ve ideolojik olarak

modern dönemden geri dönülmez bir biçimde kopması, tüm sınıfsal ilişkilerin alt üst olmasıdır. (...) 'XX. yüzyılın son on yıllarında, endüstriyel emek hegemonyasını yitirdi ve onun yerine 'maddi olmayan emek', yani bilgi, enformasyon, iletişim, ilişkiler veya duygusal ifade gibi maddi olmayan ürünler üreten emek geçti. ... Maddi olmayan emek, fikirler, semboller, kodlar, metinler, dilsel figürler, imajlar gibi ürünler üretir (Negri ve Hardt, 2011:122).' (...) Maddi emek nedir? Negri'ye göre, somut elle tutulabilir ve gözle görülebilir bir meta üretiminde harcanan emek... Maddi olmayan emekse genel olarak hizmet üretimi... Hizmet elle tutulmaz ya... Yani madde değil hizmet üretiliyor anlamında!" (Koşar, 2013)

1.2. GEZİ EYLEMLERİ

Gezi eylemlerinin anlaşılabilir olması için ilk olarak Gezi'de neler yaşandığı (Kronoloji) ardından Gezi için ortaya atılan kavramsallaştırmalara göz atılacaktır. Çünkü Gezi eylemlerinin toplumsal hareketler zemininde, bu hareketi oluşturan bileşenleri ve olayların gidişatını anlamada en önemli argüman olayların seyirlik kronolojisidir.

Gezi hareketi pek çok yaklaşımlar üzerinden değerlendirilmeleri yapılmış bir harekettir. Yani bu olayların bedenleştiği olgular pek çok açıdan ele alınmıştır. Fakat şurası açıktır ki; Gezi eylemlerinin eyleyicileri profilleri açısından ve Gezi Parkı'nda bulunmaları açısından çeşitlilik gösterir. Öyle ki Gezi'deki her bir eyleyici (birey/grup) toplumsal, siyasal, iktisadi vb. nedenlerden ötürü farklı konumda bulunmaktadır. Bu kapsamda Gezi'nin kavramsal oluşumu bu gerçeği içerecek biçimde, şekillenir. Kronolojiden de anlaşılacağı üzere pek çok çeşitli eyleyiciler ve onların çeşitliliği söz konudur. Bu durum ise Gezi'nin ne olduğu kavramının içeriğini gösterecektir.

Öte yandan, Gezi eylemleri farklı perspektiflerden de ele alınabilir. Çünkü eylem potansiyeli ve eyleyici profillerinin çeşitliliğine göre yorum farklılıklarına yol açacak kapasitededir. Sınıfsal bir hareket olarak da değerlendirilmiştir. Bu tezi kuramsal tartışma boyutunda bu değerlendirmenin, Gezi'nin çeşit toplumsal bileşenlerinin, sınıfsal kapsama alınamayacak niteliklerini belirtecektir.

1.2.1. Gezi Eylemleri Kronolojisi

- 27 Mayıs 2013'de Belediye ekipleri Gezi Parkı'ndaki ağaçları sökmeye başlamıştır. Taksim Dayanışması platformunun üyeleri ise parkta toplanarak iş makinelerinin çalışmasını durdurmuştur.
- 28-29-30 Mayıs 2013'de Ağaç sökümünü engellemek için parka giden eylemcilerin sayısı artmıştır. Eylemcilerin çadırları yakılmıştır.
- 31 Mayıs 2013, Parkta büyük bir kalabalık toplanmış 30 Mayıs gecesini müteakip, sabah saat 05.00 sularında polis müdahalede bulunmuştur. Parktaki göstericiler dağıtılmış fakat gün boyu olaylar büyümeye devam etmiştir. 3 kişi atılan gaz kapsüllerinden ötürü gözünü kaybetmiştir, aralarında CHP ve BDP milletvekillerinin de bulunduğu onlarca kişi yaralanmıştır. 1 Haziran 2013: Polis saat 15.45 sularında göstericilere müdahale etmeye son verdi ve Taksim Meydanı'ndan ayrılmıştır.
- 2 Haziran 2013, Taksim bölgesinde sona eren çatışmalar neticesinde şehrin diğer bölgelerinde eylemlere devam edilmiştir.
- 3 Haziran 2013: Ülkenin her yerinde eylemler devam etmiştir.
- 5 Haziran 2013'de Taksim Dayanışması temsilcileri Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'la görüşmüştür

- 7 Haziran 2013: Yurt dışı gezisinden dönen başbakan sert mesajlar içeren bir konuşma yapmıştır.
- 8 Haziran 2013, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Gezi Parkı'na AVM, otel ya da rezidans yapılmayacağını ve kent müzesi yapılacağını belirtmiştir.
- 11 Haziran 2013, Polis AKM'ye asılan pankartları toplamıştır.
- 12 Haziran 2013, polisin saat 04.00 sularında müdahaleye son vermiştir. Parkın içine gaz bombası atılmıştır. Hükümet sözcüsü Taksim için referandum yapılabileceğini ifade etmiştir.
- 14 Haziran 2013'de Başbakan Taksim Dayanışma temsilcileri ile bir araya gelmiştir.
- 15 Haziran 2013'de Taksim dayanışması parktaki çadır, flama ve bayrakları kaldırma kararı almıştır.
- 17 Haziran 2013: DİSK ve KESK genel greve gitmiştir. Erdem Gündüz adlı eylemci AKM'nin karşısında "duran adam" eylemine başlamıştır.
- 18-19-20-21-22 Haziran 2013: İstanbul'daki ve diğer şehirlerdeki gösteriler, sürekli olmasa da devam etmiş, polis müdahaleleri yaşanmıştır (Akgün ve diğerleri, 2014).

Bu kronoloji içinde Gezi eylemlerinin olaylarının gelişim seyri ve hangi noktalar üzerinden nasıl biçimler aldığı çok önemli bir husustur. Çünkü eylemlerin kendi aralarındaki geçişkenliği, olayların başlangıç ve bitişi ve aralarındaki kategorik ve aşamasal farklılaşmalar mevcuttur. Dolayısıyla Gezi eylemleri olaylar dizisizi olarak da kendi içinde homojen bir yansıtmamaktadır. Gezi'yi dönemsel ve aşamasal değerlendirmelere tabi tutmak, kronolojik bakışı ve o kavramın içeriğinin anlamsal zenginliğini arttıracak işlev gördürür.

“Gezi Parkı eylemlerinin ortaya çıkışı ve gelişim süreçleri üç aşamada değerlendirilebilir. Bu aşamalar, birbirinden yalnızca kronolojik olarak ayrılmamakta; aynı zamanda eylemlerin içerik, hedef ve biçimindeki değişiklikleri de yansıtmaktadır. Benzer şekilde gösterilerin hedefinde yer alan iktidar partisinin ortaya çıkan krizi kontrol etmek amacıyla geliştirdiği farklı yaklaşımlar da bahsedilen aşamalandırma sürecinde değerlendirmeye alınmıştır. Öte yandan vurgulanması gereken bir husus da farklı aşamalar arasında zaman zaman ve belirli konularda geçişkenlik yaşanabildiğidir.

Başlangıç aşaması, Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi'ne tepki gösteren kısıtlı sayıdaki aktivistin meydana getirdiği, hedefleri, kapsamı ve etkisi itibariyle lokal gösterilerin yaşandığı süreci ifade etmektedir. Bu dönemde hedeflerini Gezi Parkı'nın zarar görmesini engellemekle sınırlandıran grup, istikrarlı şekilde barışçıl yöntemlerle çabalarını sürdürmüştür. Bu aşama, 27 Mayıs 2013 akşamı ile, polisle göstericiler arasında şiddetli çatışmaların yaşandığı 31 Mayıs gecesi arasında gözlemlenen olayları ve yaklaşımları içermektedir. Bu dönemde Gezi Parkı eylemlerinin gerek ulusal kamuoyu, gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen siyasi partiler açısından basit bir asayiş sorunu olarak değerlendirildiği ve bu çerçevede siyaset gündeminde çok sınırlı alan işgal ettiği vurgulanmalıdır. Siyasallaşma aşaması, Gezi Parkı eylemlerinin zirve noktasına ulaştığı 1 Haziran–15 Haziran 2013 arasındaki yaklaşık iki haftalık zaman dilimini ifade eder. Bu aşamanın ayrıştırıcı özelliği, gösterilerin gerek hedefleri, gerek coğrafi özellikleri ve katılımcı kitlesinin demografik niteliği itibariyle hızlı ve kapsamlı bir dönüşüm yaşaması olmuştur. Yaklaşık 50 kişilik bir aktivist grubu tarafından başlatılan olaylar, 31 Mayıs gecesinden itibaren ülke geneline yayılmış; bu gelişmeye paralel olarak Gezi Parkı'na dair hedefleri de kapsayan, ancak açıkça daha genel iddia ve talepleri dile getiren bir hükümet karşıtı gösteri niteliğine kavuşmuştur. Öte yandan bu aşamanın başlangıç ve sonuçlanmasında Gezi Parkı üzerinde ya şanan hakimiyet mücadelesinin etkisi görülecektir: Güvenlik güçlerinin 1 Haziran günü Taksim Meydanı ve Gezi Parkı bölgesinden çekilmesiyle başlayan bu aşama, yine güvenlik

güçlerinin Gezi Parkı'na müdahale ederek alanı boşaltması ile son bulmaktadır. Bu aşamanın 'müdahale' ve 'müzakere' ayakları ise AK Parti hükümeti ve devlet mekanizmaları tarafından atılan adımlara işaret etmektedir.

Bu çerçevede 1-15 Haziran 2013 tarihleri arasında ülke genelinde güvenlik güçleri ile eylemciler arasında çatışmalar yaşanmış; eylemcilere yönelik adli işlemler gerçekleştirilmiştir. Asayişin sağlama amaçlı bu süreçlerle eşzamanlı olarak hükümet yetkilileri, eylemciler ile diyalog zemini aramış; bu kapsamda farklı kademelerden siyasetçi ve bürokratlar, eylemcilerin temsilcileri ile görüşmelerde bulunmuştur. Zayıflama aşaması, 15 Haziran akşamı Gezi Parkı'na yönelik gerçekleştirilen polis müdahalesinden itibaren eylemlerin etkisi, hedefleri ve kapsamında yaşanan hızlı düşüş ve daralmayı ifade eder. Sokak muhalefeti ile hedeflerine ulaşamayan eylemciler, bu tarihten itibaren kısmen yeni kanallara yönelmiş; şiddet olaylarından uzaklaşarak mahalle toplantıları ve bağımsız seçim kampanyaları gibi barışçıl arayışlar ortaya koymuştur. Zaman zaman 15 Haziran öncesini andıran sahneler yaşanmakla birlikte göstericiler açısından Gezi Parkı'nın 'kaybedilmesini' takip eden dönemde bahsedilen arayış ve inisiyatiflerin gösterilerin ana omurgasını teşkil ettiği söylenebilir. 15 Haziran sonrasında yaşanan gelişmeler, eylemlerin dönüşümüne paralel olarak kamuoyunun olaylara yönelik ilgisinin de zayıfladığını ortaya koymaktadır." (Ete ve Taştan, 2014)

Tüm olaylar, bizleri şu olgulara götürmektedir:

- Gezi hareketi, toplumsal tabanında, grupların ve ideolojik yaklaşımların çokluğunda, devletten ayrı bir yapı olarak, heterojen bir görünüm sergilemektedir.
- Gezi içindeki karnaval havasında, farklılıkların ortak beraberliği ve de gerek örgütsel gerek de ideolojik bir öncünün yokluğunda cisimleşmiştir.

- Polis şiddeti ve kent hakkı zemininde toplanan farklılıklar, kendi haklarını ve taleplerini yansıtarak, dayanışma içerisine girmişlerdir.
- Gezi eylemi çeşitli muhalefet partisi yetkililerinin ve çeşitli muhalif sendika, örgüt ve derneklerin desteğini almıştır.
- Gezi eylemleri, dönemin hükümetinin sert eleştirilerini maruz kalmış, bu ekseninde karşılıklı kutuplaşma ve cepheleşme, olayların gidişatının boyutlarında ciddi değişimler meydana getirerek, şiddeti arttırmıştır.
- Şiddetin derinleşmesine paralel olarak çok sayıda kişi ölmüştür. Çok sayıda kişi de yaralanmıştır.

1.2.2. Gezi eyleminin bileşenleri

Gezi toplumsal açıdan bakıldığında çok sayıda grupların ve çeşitli bireylerin, farklı talepleriyle ve kamusal alanda bir araya geldiği çok boyutlu bir yapıdır. Bundan ötürü Gezi eyleminin anlaşılması demek onu oluşturan tekillikleri bilmek demektir. Zira eylemin oluşumunda rol oynayan tekillikler, yeni farklılıklar, ayırt edici yanlarıyla toplumsal çeşitliliğin çok boyutlu olarak Gezi'de bedenleşmesidir.

Öte yandan bu çeşitlilik; gerek gruplar ve bireyler arası siyasi farklılıklara gerek orada bulunma gerekçelerinin çokluğuna gerekse eyleyicilerin demografik özelliklerine göre nasıl yan yana geldiğinin ve ortak harekette bulunmalarının anlaşılmasının anahtarıdır. Eş deyişle, Gezi eylemleri bileşenlerinin profili açısından değerlendirildiğinde, eylemin kendisi farklılıkların birlikteliğine açılmaktadır.

Gezi'de kimler vardı ve neden ordaydılar? Bunun cevaplarına bakalım. 6-7 Haziran 2013 Konda'nın, 4411 kişiyle görüşüp edindiği sonuçlar:

Neden Gezi Parkındasınız?

- % 58,1'i özgürlüklerin kısıtlandığını düşünüyor.
- % 37,2'si AKP'ye ve politikalarına karşıtlık.
- % 30,3'ü Başbakanın açıklamalarına ve tavrına tepki
- % 20,4'ü ağaçların kesilmesine.
- % 19,5'i devlet düzenine karşıtlık.
- % 8,1'i direnişi görmeye, havayı koklamaya geldim.
- % 4,6'ı diğer nedenlerden (Genç, 2015, s.64).

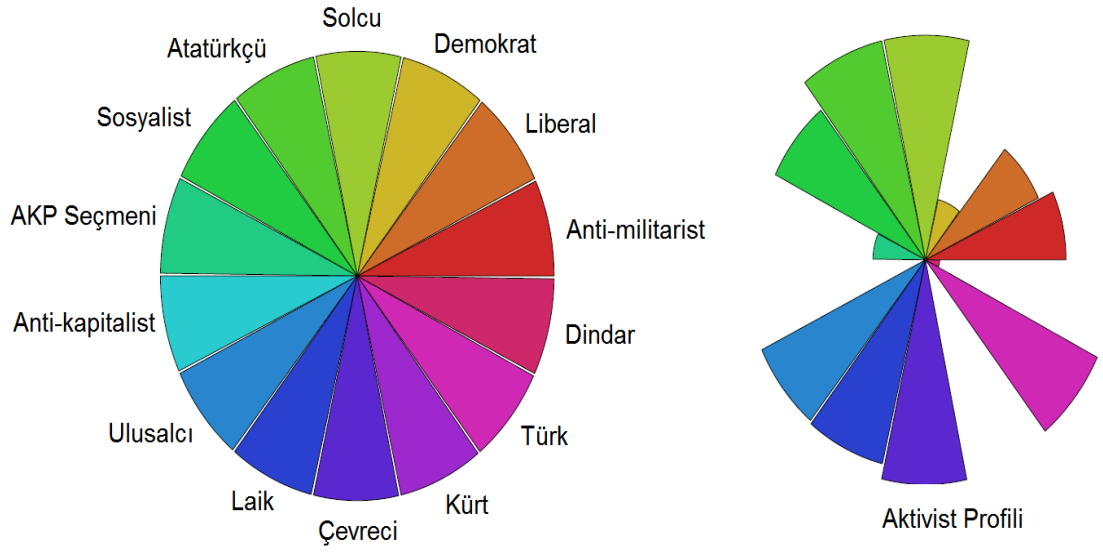
Niçin parktasınız ve ne talep ediyorsunuz?

- % 34,1'i özgürlükler için
- % 18,4'ü hak ihlallerine karşı, hak talebi için
- % 9,7'si baskıya karşı
- % 9,5'i yönetim istifa
- % 8,0'ı demokrasi için
- % 6,2'si polis şiddetine karşı
- % 6,1'i destek vermek için
- % 4,6'sı ağaç kesilmesin, kışla yapılmasın diye

- % 3,2'si devrim/sisteme karşı
- % 2,5'i sesimizin duyulması için (Genç, 2015, s.65).

Araştırmada öne çıkan en önemli bulgulardan biri de hangi kimlikle geldiniz sorusuna verilen yanıtın nicel oranıdır. % 93,6'lık kısım sade yurttaş cevabını verirken, % 6,4'ü örgütlü olarak geldiğini belirtmiştir. Ayrıca protestocuların % 63,6'sı 39 yaşın altındadır (Genç, 2015, s. 65, 66).

Öte yandan protestocuların (eylemcilerin) siyasi görüşlerine incelenişi şu şekildedir:

(Alik, 2013)

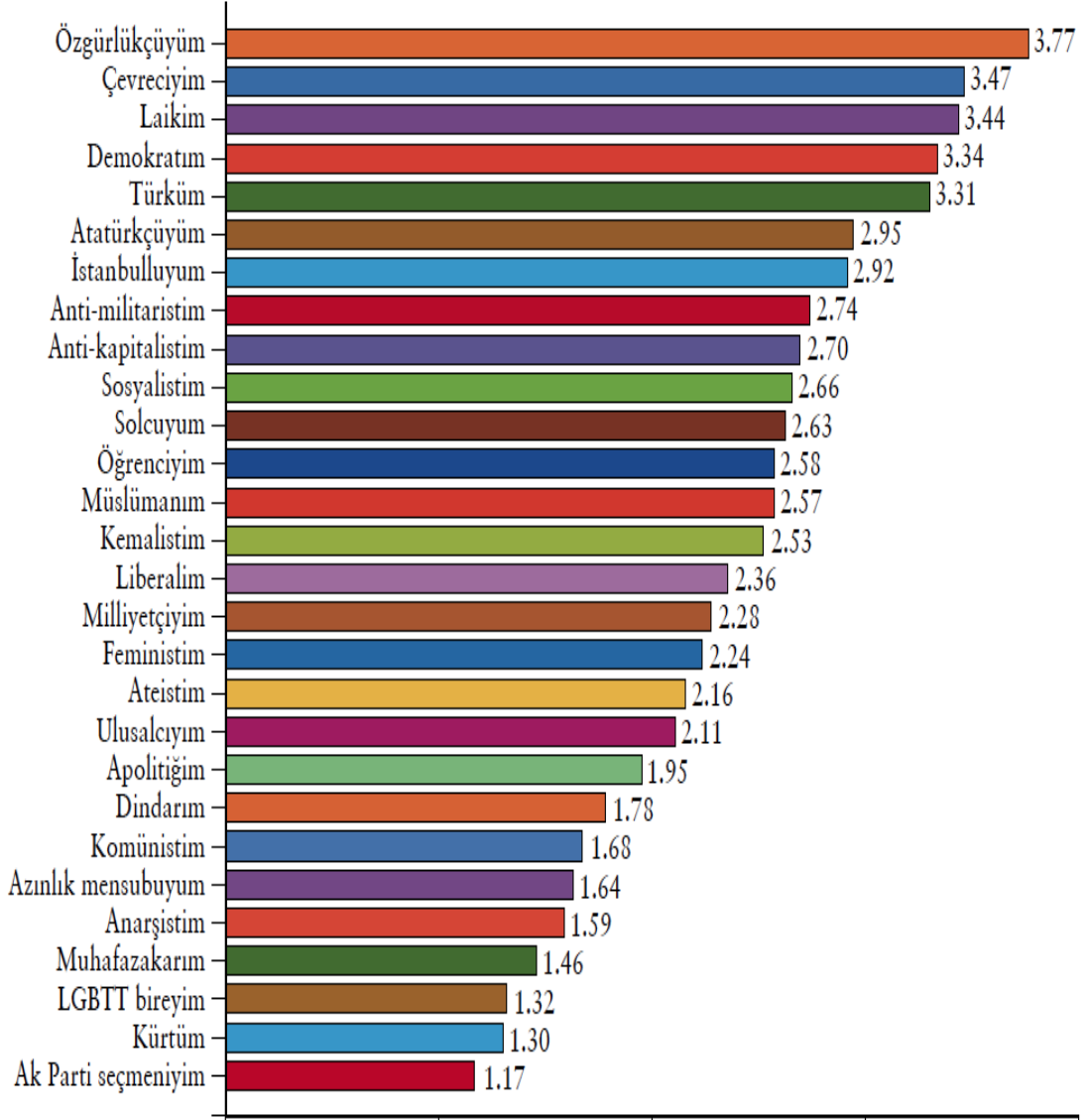
Şekil 1. Protestocuların (eylemcilerin) siyasi görüşleri

Buna göre, protestolara destek vermelerinde;

- Başbakanın otoriter tavrının etkili olduğuna kesinlikle katılanlar yüzde 92.4,
- Polisin protestoculara uyguladığı orantısız gücün etkili olduğuna kesinlikle katılanlar yüzde 91.3,
- Demokratik hakların ihlal edilmesinin etkili olduğuna kesinlikle katılanlar yüzde 91.1,
- Medyanın suskunluğunun etkili olduğuna kesinlikle katılanlar yüzde 84.2,
- Ağaçların kesilmesinin etkili olduğuna kesinlikle katılanlar yüzde 56.2,
- Bağlı bulunduğu siyasi hareketin yönlendirmesinin etkili olduğuna kesinlikle katılanlar yüzde 7.7 oldu.

(Alik, 2013)

#direngeziparkı Protestolarını Destekleyenlerin Kendilerini Tanımlarken Geçerli Olduğunu Düşündükleri Nitelendirmeler

(Alik, 2013)

Şekil 2. Gezi parkı destekçilerinin kendilerini nitelendirmeleri

Tüm bu veriler Gezi eylemlerinin çok çeşitliliğine ve çok renkliliğini vurgular.

1.2.3. Gezi Direnişi

Direnme kavramı yalın haliyle; insanın gündelik yaşamında karşılaştığı iktidar ilişkilerine karşı verdiği çaba olarak, varlığının devamı uğruna yaptıklarının tümüne göndermede bulunur. Direniş kavramı geniş bir yelpaze içinde konumlandırılan bir biçimsel zenginliğe sahip olarak:

- İlkel veya bilinçli,
- Görünür veya görünmez,
- Kendiliğinden veya planlı,
- Çatışmacı veya durumu kurtarmacı,
- Karmaşık veya basit,
- Etkili veya etkisiz gibi eylem türü olarak, insan ilişkilerinin her alanında varlığını korur. Dahrendorf, insanın doğasına uygun olarak, iktidar ilişkileri, çatışma ve direniş içinde barındırdığını belirtir. Örneğin iktidarı sınırlayıcı ve baskıcı olarak görmek, ona karşı çıkışı direniş ortaya çıkartacaktır. Dolayısıyla direnişin ortaya çıkması iktidarın varlığını koşullamaktadır. Zira iki kavram birbirleriyle ilişkili olup, birbirlerini var eden kavramlardır. Buna bağlı olarak her iktidar ilişkisi direniş potansiyelini kendi içinde taşır. Weber'e göre direniş ve iktidar bir arada olur (Şahin, 2013, s.36).

İktidar sınırlayıcı ve baskıcı bir erktir. İnsanlara başka insanların istediklerini yaptırtma aracı olarak işlev görür. Örneğin; B'nin A'nın istediklerini yapması. Bu basınç ve yaptırtma mekanizması iktidarın gücüne göndermede bulunur. Makro ve mikro düzeylerde iktidar her aracı kullanır. Kültürel, ideolojik ve sosyal araçlar vesilesiyle sosyal eyleycilere istediklerini, yönlendirerek yaptırtır. İktidar yasa koyan ve uyan arasındaki farklılaşmaya bağlı olarak işler. Bu ilişkiler egemenlik ve boyun eğdirme ilişki biçimlerini üretir (Şahin, 2013, s.37).

Foucault'a göre bir yerde iktidar ilişkileri anlaşılacak isteniyorsa, oradaki güç ilişkilerine, mücadelelere bakılmalıdır. İktidar dinamik bir olgu olarak karmaşık bir yapıya sahiptir. Denetleme, sınıflama ve rutinleşme öğelerinin örgütlenmesi iktidarın, uygulayıcı ve strateji geliştiren bir dinamik yapı olmasını zorunlu kılar. Öte yandan bunlara bağlı olarak direniş noktaları da iktidarın kısımlarında bulunabilecektir. Bundan dolayı direniş mevcut iktidar ilişkilerine meydan okuma olarak anlaşılabilir. Foucault'a göre direniş stratejileri:

- Uzlaşmaz,
- Uzlaşmaya yakın olma,
- Kurban vermeye hazır olma,
- Danışıklı,
- Şiddete dayalı gibi birçok çeşitte kendisini gösterebilir (Şahin, 2013, s.37).

Eş deyişle, iktidar, kendi istekleri ve istekleri yönünde olabilecek davranışlar üretme potansiyeli olarak işlev görüp, varlığını sürdürür.

Gezi hareketi, eylemcilerin/eyleyicilerin gözünde bir direniş olarak tanımlanmaktadır. Direniş ortaya çıkartan unsurlara bakıldığında: iktidarın, müdahalesel kısıtlamalar, söylemler, eylem ve tepki biçimleri, çokluğun iktidar karşısında, iktidar-direniş ikililiği ve birbirini var eden koşullar bağlamında nasıl da zemin bulduğu görülmektedir. Farklı bir deyişle, Gezi hareketinin direniş biçiminde ortaya çıkışı, iktidarın bazı toplumsal özgürlükleri kısıtlamaya dönük tutum ve söylemlerine bağlıdır. Maddeleyecek olursak:

- 2008 sonrası sermaye birikimini arttıran ve bu artışın koşulu haline gelen kentsel dönüşüm projelerinin hızlanması. Örneğin; 2011 sonundan 2013

baharına uzanan dönemsel değişimlerde Emek sineması, Taksim meydanı, AKM, Haydarpaşa, üçüncü köprüye yönelik alınan kararlar.

- Kadın bedenine yönelik biyo-iktidarsal söylemler. Kürtaj hakkının sınırlanmak istenmesine dönük çalışma başlatılması.
- Biyo-politik olarak kadının çocuk yapımına teşvik ettirilmesi ve bu yönde verilen beyanlar. İstenmeyen gebeliklere karşı kullanılan ertesi gün hapının reçeteli ilaç haline getirilme girişimleri.
- Alkol satışına ve tüketimine dönük sınırlama getirilmesine çalışılması
- Din derslerinin zorunlu hale getirilmesi
- İmam Hatip ortaokullarının açılması ve sermayenin ihtiyaç duyduğu işgücünün yetiştirilmesi
- Medya üzerinde denetim-kontrol sağlanması varsayımı
- Muhalif gazeteler ve gazeteciler üzerinde baskının artımının varsayımı
- Kültür ve sanat alanına çevrilmiş müdahaleler. Örneğin Kars'taki insanlık anıtının olumsuz bir biçimde nitelendirilmesi ve yıkılması, 2011 İkbaharı devlet tiyatrolarına yönelik olarak özelleştirme faaliyetleri veya kapatılmalarına dönük girişimlerde bulunma.
- Çeşitli muhalif gruplara yönelik baskılar. Polis şiddetinin; Aralık 2012'de Emek sineması eylemlerine, HES, termik santral ve maden karşıtı eylemlerine ve 1 Mayıs eylemlerine yönelik orantısız şiddeti (Abat ve diğerleri, 2014, s.135).

Tüm bunlarla beraber Türkiye'de siyaset yapmanın siyasi partiler ile sınırlandırılması, Gezi direnişi enerji patlamasının ortaya çıkmasına çok önemli bir zemin hazırlamıştır. Ranciere'e göre siyasetin özü uyuşmazlıktır. Dolayısıyla Türkiye'de siyaset liderlere, partilere ve seçimlere indirgenirse,

siyasal katılıma bağılı olarak, tüm farklılıkların yani çokluğun; sınıfsal, dinsel, etnik, cinsel açıdan, kendilerini siyasal alanda ifade etme imkanlarının örgütlü olarak sınırlandırılması (Abat ve diğeri, 2014, ss.82-83), büyük toplumsal olarak büyük eylemsel enerji patlamalarına yönelik olarak zemin kazanacak ve kendisini ortaya çıkaracaktır. Nitekim Gezi hareketi veya direnişinin bunun somut olgusudur.

Hardt ve Negri İmparatorluk çalışmalarında, iktidar ve direnme üzerine yeni düşünme biçimleri geliştirdiler. Onlara göre iktidar yapılarında ortaya çıkan değişiklikler, iktidar etmeninde değişik biçim ve taktiklerinin oluşmasını sağlar. Eski sınıf yapılarının dağılımı veya dönüşümü, direniş yapan muhalefet bileşenlerinin kendilerini üst bir kimlik ile değil kendi özellikleri ile tanımlama istekleri, politik aktörler çoğulluğuna işaret ederler (Saygın ve diğeri, 2014, s.224).

Başka bir anlatımla, iktidarın kendi içinde sosyal, kültürel ve en önemlisi iktisadi değişimleri kendi iktidar olma taktiklerini ve stratejilerinin değişimiyle sonuçlanmıştır. Örneğin biyo-politik bir söylem olan; üç çocuk istemeye dönük söylem, kendi içinde iyi niyet taşısa bile, bir denetim-kontrol kurma çabasıdır. Buna bağılı olarak muhalefet bileşenleri de geçirdiği değişimlerden payına düşeni alarak, edindiği kimlikler ve bunların talepleri doğrultusunda, eskinin sınıfsal ve iktisadi taleplerinden çok, biyo-politik iktidar tahakküm stratejilerine yönelik kültürel yeni direniş taktikleri ile karşı pozisyon alırlar. Örneğin, feministlerin ve kadınların “Bedenime dokunma” söylemi gibi.

1.2.4. Gezi ve çokluk

Gezi olgusu emeğin niteliksel ve niceliksel değişimi ile kendi bileşenlerinin (Gezi'ye katılan nüfusun büyük oranda maddi olmayan emek kategorisi altında değerlendirilmesi) eğitim ağırlıklı emeğin yoğunluğu ile hareketin

çokluk ile bağlantısını ortaya koyar ve klasik işçi sınıfı hareketi olarak değerlendirilmesi gerektiği anlayışını yadsır. Çünkü büyük oranda feministlerin, çevrecilerin, lgbt'lilerin, anarşistlerin, anti-kapitalist Müslümanların hatta muhafazakarların, öğrencilerin vs. yani tekilliklerin ve onların birbirleriyle örtüşmeyen taleplerinin, işçi sınıfı hareketi olarak değerlendirilen Gezi olgusu ile ilintisi olamaz.

Buradan şu sonuç çıkar; Gezi eylemleri çokluğun hareketi olarak işçi sınıfı hareketinin genelleyici bakış açısını yadsır. Çünkü çoklu-tekillikler ve onların hayata bakış açıları ve talepleri, bir ve tek olan talepleriyle işçi sınıfını sadece içine alarak çokluk içinde değerlendirme imkanlarını yaratır.

Kent hakkı bağlamında; Gezi eylemleri, Taksim yayalaştırma projesine karşı, ki bu proje devletin ve iktisadi aktörlerinin projesidir, kent hakkı etrafında bir araya gelerek çevreci grupların, Sosyalistlerin, Anarşistlerin, Feministlerin, Anti-kapitalist Müslümanların vs. yani farklılıklar ağının (çokluğun) eylemelerde bulunmasını ve mücadele biçimlerini gözler önüne sermiştir. Eş deyişle, Gezi protestoları, kentin ticarileşmesi etkisine karşı tüm farklılıkları örgütleyip kamusal alanda görünür kılacak bir biçimde çıkış noktası işlevi görmüştür. Çünkü çıkış noktası olarak bu tepki, sonrasında farklı taleplerin dile getirilmesi bağlamında bir protestoya dönüşmüştür. Zira daha öncede belirttiğimiz gibi Gezi'nin eyleyicileri/aktörleri çok farklı gerekçeler ile bu protestoda yer almışlardır. Fakat bu çokluğun oluşmasında en önemli değişken olan kent rantına karşı kent hakkının birleştirici ve mobilize edici gücünde göz ardı edilmemelidir. Özetle, Gezi'de çokluğun ortaya çıkışını hazırlayan zemin kent rantına tepkidir. Çıkış noktası budur.

Gezi hareketi farklılıkların eşdeğerlik temelinde, kendi farklı taleplerini, taleplerinin karşılanmamasına bağlı olarak, oldukça heterojen bir yapıda, çevre eksenli bir toplumsal harekettir. Dolayısıyla buna bağlı olarak toplumsal yapı iki farklı kampa bölünmüştür. Bir yanda toplumsal taleplere sırtını dönen bir iktidar, öte yanda ise talepleri karşılanmayan mağdurlar. Sonuç olarak bu

durum bir hegemonya krizi olabileceği gibi diğer yandan farklı taleplerin kendi aralarında eşdeğerlilik kurduğu ve demokrasinin doğrudan biçimde dile getirilişini mobilize eden bir harekete vurgu yapar (Özen ve Avcı, 2013).

Açıktır ki, bu farklılıklar zinciri, merkezsiz yapısı ve heterojen öğelerin biraradalığı ile çokluğa göndermede bulunur. Çünkü çokluk toplumsal farklılıkların sadece ayrı durduğu ayrı hareket ettiği bir zemin değil, aynı zamanda kendi farklılıklarını ve farklı taleplerini güvence altına alarak bir arada hareket edebileceği bir eksenidir.

“Gezi protestolarının ulusal ölçekte yayılımı, bir yandan, siyaset alanının dışına itilmeye çalışılan ‘kent ve çevre’ eksenli toplumsal talepleri siyasetin ana gündemi haline getirirken, diğer yandan siyasi iktidarı Gezi Parkı’nın ticarileştirilmemesi yönündeki toplumsal talebi dikkate almak ve ‘çevreci’ grupların demokratik ve meşru talepleri dile getirebileceklerini ve demokratik protesto hakları olduğunu, gönülsüzce de olsa, kabul etmek durumunda bırakmıştır (...) Gezi Parkı hareketinin kent mekânına ilişkin spesifik taleplerinin siyasi erk tarafından sert bir şekilde reddedilmesiyle birlikte bu spesifik talepler ile, mevcut sistem içinde halihazırda karşılanmayan pek çok farklı toplumsal talep arasında bir ‘eşdeğerlik’ ortaya çıktığı öne sürülmektedir. Ortak paydası ‘karşılanmamak’ olan birbirinden farklı toplumsal talepler arasında doğan bu eşdeğerlik, toplumsal bir yanda toplumsal taleplere sırtını dönen ‘iktidar’ ve diğer yanda talepleri karşılanmayan ‘mağdurlar’ olarak iki kampa bölmüş ve mağdur olduğunu düşünen grupları iktidara karşı harekete geçirmiştir. Böylece, “Taksim Gezi Parkı” oldukça heterojen toplumsal talepleri sembolize eden bir “gösteren”e dönüşmüş, ve bu taleplere sahip çok çeşitli grupları ulusal düzlemde mobilize etmiştir.” (Özen ve Avcı, 2013)

Gezi eylemlerinde Mobilize edilen çoklu gruplar (çokluk), talepleri birbirlerinininkine indirgenemez biçimiyle, çeşitli ve pek çok talepleriyle, kendilerine özgü talepler olarak, kentin ticarileşmesine karşı, demokratik ve

katılımcı bir hak olan kent hakkı ile çıkış bularak, kendi heterojenliklerine özgü olarak diğer taleplerini de bu eylemlerini sonraki süreçteki gelişimine eklemiştir.

Öte yandan çokluk kavramı emeğin niteliksel değişimiyle birlikte farklı iktisadi ve sosyal konjonktürde, farklılıklar ağı ifadesinin gereği olan, Gezi eylemlerinde tezimize uygun biçimde, katılımcı demokrasinin talebi olarak, temsili demokrasinin krizine işaret eder. Zira kent ve kendi farklılıkları ve de özgüllükleri üzerinde söz hakkı taleplerinin çokluğu ile Gezi temsili yönetimin hegemonik yapısını sorgular hale getirmiştir.

“Hegemonya, Laclau (1990, 1996, 2005; ayrıca Laclau ve Mouffe 1985, 1990) tarafından geliştirilen yaklaşımın en merkezi kavramıdır. Laclau’ya göre toplumsal yapılar farklı siyasal güçlerin hegemonik mücadeleleri yoluyla şekillenirler. Hegemonik bir mücadeleye girilerek toplumsal olanı yeniden inşa etme imkânı, ancak mevcut hegemonik sistemin krize girmesi ile mümkün hale gelir. Hegemonik bir sistemin krize girmesi ise, çeşitli toplumsal taleplere cevap verebilme kapasitesi ile ilgilidir. Laclau’nun belirttiği üzere (2005,175-199) farklı toplumsal taleplere büyük ölçüde cevap verebilen ve toplumun farklı kesimlerini bütünleştiren bir hegemonik sistemin krize girme olasılığı oldukça düşüktür.” (<http://asbd.atilim.edu.tr/her-yer-taksim-her-yer-direnis-kentsel-bir-hareketin-ulusal-yayilimi>)

Hegemonya egemenlik kurulumunun zorlayıcı olmayan, iknaya dayalı rıza üretimi ile egemen grupların bilgi, değer sisteminin bütün bir topluma nüfuz etmesini anlatır (Yayla, 2008, s.99). Hegemonik kriz ise, çeşitli toplumsal taleplere cevap verecek nitelikte bir devletsel iktidarın ve ekonomik aktörlerinin olmadığına işaret ederek, mevcut uyumsuzluğun göstergesi olarak Gezi eylemlerinin öncesinde, çokluğun kamusal alana çıkma öncesinde ortaya çıkmıştır.

- Emeğin niteliksel dönüşümü, ağsal yapısı ile sınıf, halk, kitle kavramlarına karşı hatta onları da içinde barındıracak biçimde çokluğa dönüşmesi.
- Çokluğun ve katılımcı/doğrudan demokrasinin içsel bağlantısı.
- Sistemin hegemonik krizi. Ki bu demokrasinin ve temsilin krizi olarak dışa vurulur. Çünkü Gezi'nin çokluğu şefi olmayan orkestra olarak, temsil kavramına bir tepkidir.
- Kentin ticarileştirilmesi ve kent hakkı.
- Taleplerin karşılanamamasından doğan sistemsel krizdir. Tüm bunların temelini de temsil ilişkilerinde işleyen demokrasi problemi oluşturur. Merkezlessiz ve hiyerarşik olmayan herhangi bir özdeşliğe indirgenemeyecek farklı taleplere içkin olan, tüm bu farklılıkları kapsamada merkezi her anlayışın bu hareketi ifade edebilmesinin yetersiz olduğu çokluk kavramına göndermede bulunur.

Temsili demokrasi krizi Gezi eylemlerinin en önemli başlangıç noktasını oluşturur. Başka bir ifadeyle Gezi eylemlerinin başlaması temsili demokrasinin kendi içi çelişkilerinden kaynaklanır. Temsilin kriz durumu da temsili olmayan yeni toplumsal hareket olan çokluğun Gezi'de kendisini göstermesi yönünde işlev görmüştür.

Öte yandan "halk" kavramı merkezietçi ve aynılaşmayı belirten bir anlama göndermede bulunur. Çünkü söz konusu olan öznelerin veya aktörlerin kaynaşmış birliği, yani aynı olduğu söz konusudur. Gezi hareketinde bu merkez, sınıfsal hedefler ile üretim biçimini değiştirme müdahaleciliğinden çok yani altyapısal radikal değişimi için ortaya eylem koymaktan çok üstyapısal sorunlardan dolayı eyleme katılanların varlığı bu tip üst ve genel anlatıların Gezi olgusuyla çeliştiğini gösterir. Bununla beraber merkezi bir örgütün ve hiyerarşinin "birlikteliği" ile merkezden yönlendirilen ve ortak hedefi olan katı indirgemeci halk ile ilgili karaktere Gezi olgusunu bağlamak yanıltıcı olacaktır.

Gezi eylemleri/hareketi de “merkezkaç” bir hareket olarak çokluk tanımına uygunluk göstermektedir. Çokluk bu “genellik” iddiasının dışında, yani “herkes-için-geçerli-olan”ın dışında “merkezileşmemiş bir yerden/konumdan/kavramdan/kimlikten heterojenliği ve bu heterojen aktörlerin birlikte yatay hareket etme olanağı bulduğu bir zemindir. Zira Gezi’de eylemlerde bulunanlar farklılıkları ve bu farklılıkların öne sürdüğü talepler ile bir merkez tarafından hareket etmeden, örgütsüz ve yatay ilişkilerin hakim olduğu olgusudur.

Gezi hareketinde kamusal haklar ve kendini özgürlüklerini yönetime mücadele dolayımıyla ileten bir çokluk hareketi ileri sürülebilir. Çünkü maddi olmayan emeğin niceliksel çokluğu ve farklı taleplerin dillendirildiği Gezi homojen bir özellik taşımamaktadır. İletişim temelli bir araya geliş ise iletişimsel ilişkide maddi olmayan emeğin iletişim teknolojilerini (Twitter, Facebook) işbirliği ile hareket etme için kullandığını gösterir. Bu durum dikey (merkezi) olmayan bir ağ (yatay) temelli hareket imkanı bulan çokluğun karakterini ortaya koyar.

Çokluk kavramına uygun olarak TH’in bireyler arası etkileşim zemininde Gezi’de cisimleşmiş olması inkar edilemez bir olgudur. Feministlerin, sosyalistlerin, anarşistlerin, çevrecilerin, LGBT’lilerin, anti-kapitalist Müslümanların, milliyetçilerin, işçilerin, işsizlerin, öğrencilerin ve Kürtlerin kendi aralarındaki etkileşim, bilgi/birikim/beklentilerin birbirleri açısından anlaşılması ve kolektif olarak eylem sergileyebilmelerine ön koşul olmuştur. Burada tüm bu grupsal taleplerin birbirleriyle uyumluluğu vurgulanamaz. Fakat taleplerin Gezi eylemlerindeki eşdeğerliliğinin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla bu çokluk-eksenli değerlendirdiğimiz Gezi hareketi tüm bu grupsal farklılığın kendi aralarında etkileşime dayalı olarak bir ve tek örgüt eksenini olmadan hareketi olarak adlandırılabilir.

Bu özelliklerin her birinin ayrı ayrı değerlendirilmesiyle ve de özellikle iktisadi açıdan demokrasinin yetersizliğine tepki olarak sınıfsal karakter göstermesi

çokluğu kapsamayan fakat çokluğun içeriğinde yer almasını sağlayan bir etkidir. Çokluk, Gezi hareketinde sınıfsal taleplerinde dile getirildiği bir eylemi bizlere gösterir ancak sınıfsal bir konuma ne kavramsal ne de kuramsal olarak indirgenemez. Çünkü Gezi hareketi; sınıfsal ve ideolojik çeşitliliklerin yanında kültürel ve yeni akımları da kendisinde barındıran bir edimdir. Dolayısıyla konumsal olarak çok-çeşitliliği ve bu çok-çeşitlilikler arasında merkezi olmayan ilişkilerin ve eylemlerin olması sebebiyle, bir duruma ve tek bir kategoriyle özdeşleştirilemez.

Yeni toplumsal hareketler kapsamında Gezi hareketi de çevresel duyarlılığa bağlı çok sayıda grubun taleplerinde, yeni toplumsal hareketlerin bu yansımalarına görürüz. Ayrıca bu durum farklı sorunlara farklı tepki niteliğinde olduğundan dolayı farklıların tekilliği olan ve değişimin öznesi olan çokluğun önemli bir parçasını oluşturur.

1.2.5. Gezi ve sınıf

Korkut Boratav'a göre Gezi hareketi, direniş suretiyle, toplumsal olarak sınıf eksenli bir harekettir. Hareketi mobilize eden toplumsal ayrışma, farklılaşma, iki sınıf olan burjuvazi ve proleterya arasında geçmektedir. Bu iki güç arasında yaşanan çekişme ve çelişme kent rantı ile Gezi eylemlerini kristalize etmiştir.

“Direniş eylemlerine katılan insanların önemlice bir bölümü üniversite ve lise öğrencilerinden oluşuyor (...) Öğrencilerin nesnel konumlarının en geniş anlamıyla 'potansiyel' işçi sınıfına aidiyet olduğu söylenmelidir. Okulları onları yakın bir gelecekte nitelikli (yani eğitilmiş ve beyaz yakalı) işgücü arzının öğeleri olmak üzere eğitmektedir (...) İlk olarak yedek emek ordusunun saflarına girecekler ve nesnel olarak en genel anlamda işçi sınıfının öğeleri olacaklardır. (...) Haziran kalkışmasındaki eylemcilerin tümü emekçi; büyük

çoğunluğuyla işçidir. Demek ki, tamamen emekçi ve büyük ölçüde kendiliğinden bir işçi sınıfı hareketi yaşanmıştır. (Boratav, 2015, s.133)

“ (...) Tamamen bir emekçi, büyük ölçüde bir işçi sınıfı hareketi olduğunu açıkladığım Gezi direnmesinde sınıfsal bir karşı koyuş var mıdır (...) kanımca olgunlaşmış bir sınıfsal tepki vardır: kendiliğinden işçi sınıfını olgunlaştıran büyük bir kalabalık, günlük geçim sorunlarının ötesine giden bir tepki oluşturmuşlardır (...) Bu, Türkiye'nin düzenine damgasını vuran, yağmacı kapitalizme karşı bir sınıfsal başkaldırıdır. Sınıfsaldır; zira burjuvaziye ve onun devletine karşıdır (...) Paradoksal bir durum: Bir işçi sınıfı hareketidir; ancak, sınıfa aidiyet bilinci eksiktir. Toplumun (...) ortak varlıklarını sahiplenme programıdır. Bu varlıkların siyasi iktidarlar tarafından kapkaççı bir burjuvaziye peşkeş çekilmesini önleme programıdır.” (Boratav, 2015, ss.134, 135)

Fakat bu durum aslında, yani Gezi hareketini sınıfsal harekete indirgemek ne kadar doğrudur? Zira Gezi yeni toplumsal hareketlerin ekseninde çokluğu yansıtmaktadır. O kadar ki Gezi emeğin niteliksel dönüşümüne bağlı olarak, çeşitlikleri ile talepsel olarak farklılıkları ile sınıfsal hareket olmanın çok uzağındadır. Sınıf indirgemeci bir toplumsal hareket düşünülmesi gerçeği yansıtmaz.

Öte yandan işçi sınıfı hareketi olarak Gezi'yi değerlendirmek, kategorik olarak yetersizliği yansıtabildiği gibi, içindeki çeşitlilikleri bastırıcı bir işlev görür. Çünkü Gezi'de yaşanan ve araştırma sonuçları; Gezi'nin sosyolojik yapısını çokluk kategorisi içine almaya elverişli imkanlar sunmaktadır.

Ne var ki Gezi eylemleri arbolik bir yapıda değildir. Homojen kategori olan işçi sınıfı kategorisi ile görülmesi, Gezi olgusunun sosyolojik doğasıyla örtüşmez. Gezi çokluğun rizom dolayımıyla karakteristik özelliklerini ortaya koyar. Yatay ilişki biçimi ile devinim halinde oluş, bir süreci ve süreç içinde yaşanan değişimler ve farklı olgularda, yaşanacak olanlara aynı indirgemeci

kategoriler ile bakmamızı zorlaştırır. Çünkü “Ağacıma dokunma” sloganıyla kentsel ranta demokratik bir tepki veren Gezi eylemlerinin başlangıç noktası, süreç içinde farklı ve çeşitli kesimlerin, kendi çeşitli talepleriyle Gezi eylemlerine kendi eylemsellikleri ile eklenerek Gezi eyleminin başlangıcındaki kentsel ranta tepki tarzının merkezi konumunu yerinden etmiştir. İşin içine liberallerin, muhafazakarların, Alevilerin vs. daha bir çok farklılığın farklı demokratik talepleri devreye girdi. Bu duruma baktığımızda (1) çokluğun demokrasi ve devinim halini ve (2) farklılıkların ve çeşitliliklerin kendiliğinden eylemsel varoluşlarında, duruma bağlanarak (eklenerek) olgunun başlangıcındaki halinin süreç içindeki değişimini görmüş oluyoruz. Buna bağlı olarak çokluk (farklılıkların) ve yatay ilişki tarzı, merkezi bir hareket olmaktan farklılaşır.

Zira Gezi’yi bu dolayısıyla görebilsek eğer, önümüze şu tablo çıkmaktadır: Farklı grupların, kendi farklılıklarının bilincinde olarak kaldıkları, bu farklılıklarını koruduklarını, hiçbir birey/grup/grupların diğer birey/grup/gruplara baskın çıkmaması ve hakim olmamasıyla, hiçbir talep/taleplerin diğer talep/taleplerden önce gelememesiyle;

- Gezi eylemleri Arbolik bir yapıda değildir.
- Gezi eylemleri bireylerin ve grupların ve onların talepleri ve bu talepler doğrultusunda gösterdiği direnç açısından, aralarındaki bu durum eş değerli, hiyerarşik olmayan, merkezi (baskın birey, grup, söylem, talep) olmayan bir yapı sergiler.
- Gezi eylemleri niteliksel sonuçları rizoma yakındır. Dolayısıyla çokluğa yakındır.

Öte yandan bilinir ki işçi sınıfı hareketi içinde hiyerarşi ve merkez isteyen bir hareket olup, maddi talepleri ve üretim ilişkilerini, yani altyapısal devrimi hedef alır. Fakat Gezi eylemlerini oluşturan eyleycilerin profilleri ve talepsel

farklılıkları işçi sınıfının eylemsel niteliklerini yansıtmaz. Zira Gezi heterojen bir yapıdadır.

Buradan hareketle Gezi eylemlerinin en önemli karakterini saptayabiliriz: şefi olmayan, heterojen yapılı, örgütsüz, esnek, iletişim teknolojilerini kullanarak bir araya gelen, yatay bir gruplaşma, dayanışma ve yardımlaşmanın olduğu, bu sosyal olgular burada bizlere Gezi eylemlerinin sınıfsal, örgütlü ve merkezi bir yapıya bağlı bir sosyal hareket olmadığını dolayısıyla çokluğun varlığına göndermede bulunur.

İşte tam bu anlamda Gezi eylemlerinin çokluğun ürünü olan bir eylem olarak tezahürü Cannetti'nin ifade ettiği merkezi iktidar olgusunun tam zıt bir anlatımıdır. Zira şefli bir Gezi eylemlerini belirttiğimiz metafor örneğinde olduğu gibi şöyle belirtebilir;

- Gezi eylemleri işçi sınıfının ve onun öncülüğünde olan partilerin denetiminde olması,
- Gezi eylemlerinin şu ya da bu görüşten bir siyasal ideolojinin hegemonyası altında hareket ettiği iddiası,

Gezi eylemlerinin çoklu yapısını homojen bir yapıya indirgemek olacaktır. Çünkü böyle bir olgu bizlere (şefin varlığı) Gezi'nin içinde bulunan diğer farklı grupların ve farklı taleplerin varlığını inkara götürecektir. Dolayısıyla şefin olmadığı ve tüm farklılıkların kendine özgünlüğü ve herhangi merkeze bağlı olmadığı gerçeği, Gezi'nin karakterini anlamamıza yardımcı olabilmektedir. Çünkü Gezi'de

- Feministler,
- sosyalistler,
- Kürtler,
- anarşistler,

- milliyetçiler,
- çevreciler
- anti-kapitalist Müslümanlar

vs. birlikte, kendine özgüllüğü ile ve kendi talepleri ile hareket etmişlerdi.

Gezi eylemleri de siyasal, sosyal ve iktisadi sömürüye karşı, kamusal alanda çokluğun görünümünü ve protestolarının sergilenmesini sağlamıştır. Eş bir ifadeyle, Gezi çokluğun; farklı kimliklerin, siyasal algıların, tutum ve beklentilerin evi olmuştur.

Gezi eylemleri çokluğun (tekilliklerin) tepkisi olarak kent hakkı, siyasal temsil krizi ve iktisadi açıdan kapitalizmin rantçılığına karşı meydana gelen kendisinin tezahürü olarak farklılıkların taleplerinin bu saydığımız kavramlar aracılığıyla kendini gösterme şansı bulmuş bir toplumsal harekettir. Bu durumda çokluk dışında kalmış olgulardan kendine yer açabilmek için Gezi eylemleri vasıtasıyla taleplerini dile getirmiştir. Çünkü baskı ve tahakküm ile karşılaşan çokluk ezilen, baskı altına alınmak istenen güç olmaktan çıkmış ve tepki veren güce dönüşerek kendine özgü eylemselliğini ifade etmiştir.

Autonomia Operaia (İşçi otonomu). Bu yeni hareketin çıkış amacı öğrencileri, işsizleri, ve kadınları kapsayacak hale getirmektir. Klasik fabrikasal işçi sınıfı hareketi indirgemeciliğinden daha geniş ve farklı taleplerin siyasal alana yayılması söz konusu oldu. Buradan tezimizdeki Gezi olgusunun çokluk kavramının nasıl bir içerikle ve yaşanan sosyolojik değişimlerin yeni hareketleri nasıl etkilediğini görmekteyiz.

Örneğin Çağlar Keyder ile yapılan bir söyleşide, Gezi eylemlerini oluşturan bileşenlerin işçi sınıfını içeren ve pekala ona indirgenemez bir hareket olduğunu şöyle anlatır. Çünkü üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, yeni emek tipolojileri, pekala yeni orta sınıf vurgusunu gündeme getirir. Fakat yine

de yeni orta sınıf olgusu ancak çokluk kavramı içinde onun bir bileşeni olarak varolabilir. Çünkü Gezi eylemleri yeni orta sınıfın talepleri kapsamında kategorileştirilemeyecek bir heterojenliktedir. Fakat Çağlar Keyder'in yeni orta sınıf vurgusu, Gezi'nin sosyolojisini proleterleştirme değerlendirmelerinin önüne geçebilecek ve onun gerçeği yansıtmadığı bir nitelik taşıdığı için işlevseldir.

“Gezi protestoları sürerken kaleme aldığınız ‘Yeni Orta Sınıf’ ve ‘Baba’nın Düzeni’ (Law of the Father) yazılarınızda Gezi Parkı eylemlerinin yeni orta sınıfın sahneye çıkmasıyla beraber gündeme gelen mücadele çizgisi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtiyorsunuz. ‘Yeni orta sınıf’ kavramı ile ne kastediyorsunuz?

Eski orta sınıf Marxist yazında küçük burjuva olarak adlandırılan kesime verilen addır. Yani kapitalizmin er ya da geç geride bırakacağı, toplumdan sileceği insanlar. Bunların çoğunluğu kendi dükkanları veya imalathanelerinin sahibidirler, ve siyasî ve ideolojik olarak sermayeden ve de emekten farklılık gösterirler. Gerçekten de kapitalist gelişme içinde bu tanımlandığı şekliyle orta sınıf (tarım sektörü dışında) giderek küçülmüştür. Ama onun yerine “Yeni Orta Sınıf” (YOS) diye bir kesim nüfusa oranla sürekli bir artış göstermiştir. YOS'nin büyümesinin çeşitli önkoşulları var: üretimin karmaşıklaşması, devletin büyümesi, eğitimin yaygınlaşması gibi. Şirketler eskiden bir kapitalist-patron, birkaç yardımcısı ve çok sayıda işçiden oluşurken şimdi aradaki kademeler şişmiş durumda: mühendisler, pazarlamacılar, insan kaynakları uzmanları, çeşitli düzeyde yöneticiler, vs. Ayrıca şirketlerin kendi bünyelerinin dışından aldıkları hizmetleri üreten reklamcılar, finansçılar, çeşitli danışmanlar. Devletin istihdam ettiği eğitilmiş kadrolar yüksek sayılarda. Toplumun tümüne baktığımız zaman ise eskiden serbest meslek denilen doktor, mimar, avukat, sanatçı, medya mensubu gibi insanlar, ve de bunların hepsini eğiten öğretim elemanları çalışan nüfus içinde büyük oranlarda. Bu saydığım grupların ortak niteliği maaşlı veya ücretli olmalarına rağmen tam anlamıyla işçi olmamaları. Öncelikle bedensel değil zihni emek satıyorlar,

çoğunluğu kendi çalışma koşullarını tayin edebiliyor, yani sürekli denetim altında çalışmıyorlar. Daha önemlisi hepsi eğitilmiş, üniversite mezunu ve belli bir uzmanlığa sahip; dolayısıyla sermaye karşısındaki konumları proleter (e.n. işçi sınıfı) olarak düşündüğümüz kesime nazaran epey farklı. Bu grup sosyoloji literatüründe 'ara sınıf', 'yeni küçük burjuvazi', 'profesyonel-yönetici sınıf', 'maaşlılar', 'sınıf aidiyeti açısından karşıtlıklar içeren' gruplar olarak farklı şekillerde tanımlanıyor. Bu sözünü ettiğimiz tanımlamalar objektif bir analizin araçları.

Olaya daha geniş bir perspektifle, bu sınıftaki insanların kendilerini subjektif olarak nasıl gördüklerini, toplumda nasıl algılandıklarını da göz önüne alarak bakarsak, Yeni Orta Sınıf mensuplarının toplumdaki konumlarının öncelikle eğitilmiş olmalarının getirdiği statüden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Tabii bu kesimin kendi içinde de ayrıştığını tahmin etmek zor değil: daha iyi okullara gitmiş olanlar, daha çok dil bilenler, yurtdışı tecrübesi daha zengin olanların statüsü de daha yüksek oluyor. Yüksek statüye izin veren kültürel sermayelerini koruyabilmek için global düzeyde kendileriyle aynı konumda olan insanların lifestyle'larını tüketim ve eğlence/tatil alışkanlıklarını takip ediyorlar: aynı tür yaşam biçimleri tutturuyorlar, benzer mesken seçimleri yapıyorlar, vs. İstanbul özelinde de görüldüğü gibi bu seçimlerin özellikle oturlan semt üzerinde odaklandığını söylemek mümkün. Ayrıca kendi konumlarının yeniden üretimi bağlamında çocuklarının eğitimi için büyük yatırım yapacaklarını, konut seçiminde bu hususu ön planda tutacaklarını da söyleyebiliriz." (<http://konusakonusa.org/2013/09/05/gezi-parki-protestolari-baglaminda-yeni-orta-siniflar-neo-liberal-donusum-ve-yoksulluk/>)

Emeğin niteliksel ve niceliksel değişimi Çağlar Keyder'in belirttiği gibi Gezi eylemlerindeki "Toplumun tümüne baktığımız zaman ise eskiden serbest meslek denilen doktor, mimar, avukat, sanatçı, medya mensubu gibi insanlar, ve de bunların hepsini eğiten öğretim elemanları çalışan nüfus içinde büyük oranlarda." çokluğa, daha doğrusu kendine has olarak çeşitli bileşenlerin ve onların farklı hak ve taleplerinin bizi Gezi olgusunu değerlendirirken, işçi sınıfı

hareketi ve eylemleri eyleyenlerin proleter olarak ortodoks Marksist kuramlar ile değerlendirilmesini zorlaştırır. Çünkü karmaşık bir yapıdaki Gezi eylemleri asla klasik işçi sınıfının kapitalizm ve onun organik bağlantısı olarak görülen devlete karşı çıkış ve yerine yeni örgütlü bir işçi sınıfı devleti koyma anlayışına indirgeyen açıklamalar ve kuramlar ile açıklanması olanaksızdır.

Özellikle Gezi eylemleri adından da anlaşılacağı gibi çoklu bir yapıyı içinde barındırır. Buradan hareketle, Gezi hareketinin oluşumundaki bileşenler içinde tüm farklılıkları barındırır. Dolayısıyla sadece olduğu gibi sınıfsal bir indirgemecilik ve salt iktidar karşıtlığı gibi kavramlar ile bu yaşanmışlık anlaşılabilir. Zira kompleks bir yapı ve farklı öğelerin meydana getirdiği bir eylemsellik Gezi’de ifade edilir. Bir başka deyişle örgütsüz, bilişsel emek ağırlıklı, hiyerarşik olmayan ve yatay ilişkiler düzleminde, merkezsiz fakat buna rağmen tüm bu farklılıkların hatta zıtlıkların birbirleriyle dayanışma içerisine girmesi Gezi’nin ayrı ve en önemli karakterini ortaya çıkarır. Çünkü mevcut iktisadi yaşamın içinde geçirdiği değişimler bunu zorunlu kılmıştır. Bir diğer deyişle, filozof Heraklitos’un belirttiği; “Aynı nehirde iki kere yıkanılmaz” ünlü sözü değişimin kaçınılmazlığını vurgular.

1.2.6. Sonuç

Kuramsal tartışma ile Gezi olgusunun çokluk kavramına uyumluluğu ve yeni toplumsal hareketler bağlamında neden değerlendirilmesi gerektiği test edilmiştir:

- Çalışma, Gezi sosyolojisindeki farklı bileşenlerin (gruplar, bireyler, ideolojiler, talepler) çokluk kavramına uygun düştüğü noktaları ortaya koymuştur. Çünkü aralarındaki bağa ilişkin araştırmamız göstermiştir ki Gezi olgusu tüm heterojenliği ile çokluğun heterojen potansiyelini toplumsal eylemler düzeyinde yansıtmıştır.

- Araştırmamız, Gezi eylemlerini çokluk dolayısıyla analiz edebilmemizi sağlayan dinamikler olarak iktisadi; üretim ve tüketim ilişkilerinin değişiminin, emeğin niteliksel dönüşümüne etkisini ve bu etkilerden ötürü toplumsal taleplerin ve toplumsal hareketlerinde niteliksel dönüşümünü ortaya koymuştur. Zira farklı emek tipolojileri farklı talepsel ve tepkisel kültürün çıkış noktası olmuştur. Ve toplumsal eylem biçimleri ve hareketler farklı sıfatlar kazanmıştır.
- Gezi hareketinin çokluk kavramı doğrultusunda anlamlandırmak ve değerlendirmek için “gerekir neden” denebilecek önemli faktörün; Gezi’nin farklılığı ve çeşitliliğinin çokluğunu içerir yapıda olmuş olmasıdır. Bu farklılıkların kendi toplumsal taleplerini Gezi’nin düzeyine taşıyarak yansıtabilmiş olması ve de dönüşümü gerçekleştirecek potansiyeli içinde barındırması suretiyle çokluk kavramına ilişkin yapısı ortaya çıkmaktadır.
- Gezi’nin tüm bu farklılıkları içinde barındırması, onun, sınıf indirgemeci yaklaşımların nesnesi olamayacağını göstergesi olmuştur. Zira orada sınıfsal ve iktisadi taleplerden çok, kültürel ve kimliksel talepler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gerek kavramsal araştırma gerekse kuramsal düzeyde öne çıkan değişkenler Gezi’nin sınıfsal hareket olma niteliğine uygun düşmemektedir. Gezi’deki eylemcilerin profilleri, kimliksel konumu ve onun türevi olan talepsel çeşitliliği, sınıfsal veya herhangi bir homojen kavram ile bu olgunun değerlendirilemeyeceğini göstermiştir.

2. DEĞERLENDİRME

Gezi eylemlerinin sosyolojik yapısı ile çokluk kavramı arasındaki doğrudan ilişki bulunur. Gezi hareketinin/protestolarının açıklanmasında çokluk kavramı yeni toplumsal hareketler zemininde çok önemli bir fayda sağlamıştır. Çünkü Gezi'nin toplumsal aktörleri ve onun talepler çokluğu değişimin dinamiğini oluşturan çokluk kavramı kapsamında değerlendirilmesinin önünü açmıştır. Eş deyişle Gezi'nin sosyolojik verileri ve toplumsal yapısı çokluk kavramına uygun düşmektedir. Tezimiz gerek bunların nedenlerini gerekse tanımlarını belirtmiştir. Çünkü çokluk kategorisini oluşturan niteliklerin iktisadi ve sosyal değişimleri belirtilmiştir. Bu doğrultuda değerlendirmeler yapılmıştır.

Emeğin niteliksel ve niceliksel dönüşümü ile birlikte toplumsal hareketlerin içeriğini meydana getiren ögeler niteliksel olarak dönüşüme uğramayla beraber toplumsal hareketleri anlama ve değerlendirme biçimlerinde de değişim olmuştur. Dolayısıyla Gezi'nin eylemlerinin klasik sınıfsal değerlendirmeleri eksiktir. Tezimiz bu eksiliği giderebilmek amacıyla belli sorular ışığında bu toplumsal harekete cevaplar aramıştır.

Özetle kuramsal bağlamda çokluk kavramını üreten tanımların iktisadi ve sosyal değişkenleri belirtilmiş ve Gezi'nin sosyolojisine ve eylem türüne yansıyan tüm unsurları açıklanmıştır.

Toplumsal olaylara yaklaşım tarzları, indirgemeci kavramlar ile anlaşılacak hale gelmektedir. Örneğin Gezi ve türevi olabilecek hareketler çok boyutludur. Sınıfsal (iktisadi) ve halk (kaynaşmış birlik) şeklinde değerlendirmeler ile gerçek anlaşılacak kadar karmaşıklaşacaktır. Dolayısıyla yeni kavramlara ihtiyaç olmalı ve karmaşık, yani farklı öğelerin bir araya gelişini anlamlandıracak kavramlar öne atılmalıdır. Toplumsal eylemler ve protestolar farklı grupların ve bireylerin bir araya gelişleri ve de kendi farklılıklarını yansıttığı ölçüde, ona uygun

kavramlar ve onun kuramsal boyutunu öne alacak biçimde değerlendirilmelidir. Zira toplumsal hareketlerin çok farklı boyutları, çok çeşitli dinamiklere eklenmeler suretiyle homojenize eden kavramlar ile incelenmemelidir. Çünkü çeşitlilikler tek tip kavramsallaştırmalar güdümünde eritilmemelidir.

Bu durumda, yeni toplumsal hareketler çokluk dolayısıyla anlaşılabilir. Çünkü çokluk kavramı farklılıkların çok boyutlu yapılarını içerdiği için, bir anlamda bu eksikliği giderecek niteliktedir

Sonuçlandırırız, Gezi olgusuyla toplumsal hareketler değişime uğramış ve aldığı sosyal ve iktisadi biçimler ile toplumsal hareketlerin tek boyutlu olmaktan çıkıp, çok boyutlu olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Çoban, B. (2009). Küreselleşme, Direniş, Ütopya Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet. İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Virno, P. (2005). Çokluğun Grameri. İstanbul: Otonom Yayıncılık
- Genç, E. (2015). Yenileceksiniz Bay Faşist. İstanbul: Ceylan Basım Yayın ve Dağıtım
- Işık, G. (2011). Toplumsal Hareketler Politikadan Edebiyata, Sanattan Sinemaya, Medyadan Toplumsal Algıya Teorik ve Pratik Analizler ve Yansımalar. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık
- Aybek, Ş. (2008). Siyaset Felsefesine Giriş. Ankara: Maya Akademik Yayın Dağıtım Eğitim danışmanlık
- Akdere, İ. (2010). Marksizmde Temel Kavramlar: İstanbul: Evrensel Basım Yayın
- Lebowitz, M. (2014). Reel Sosyalizmin Çelişkileri Yöneten ve Yönetilen. Ankara: NotaBene Yayınları
- Peters, M. A., Bulut. E. (2014). Bilişsel Kapitalizm Eğitim ve Dijital Emek. Ankara: NotaBene Yayınları
- Tonak, E. A. (2013). Kent Hakkı'ndan İsyan'a. İstanbul: Agora Kitaplığı
- Öngen, T. (2014). Prometheus'un Sönmeyen Ateşi Günümüzde İşçi Sınıfı. İstanbul: Yordam Kitap

- Öğütler, V.S., Göker. E. (2014). Gezi ve Sosyolojisi Nesneye Yüzleşmek, Nesneyi kurmak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Argın, Ş. (2014). Gezi'nin Ufkundan: Liberal Demokrasinin Krizi, Kamusalılık ve Sol. İstanbul: Agora Kitaplığı
- Yayla, A. (2008). Siyasi Düşünce Sözlüğü. Ankara: Adres Yayınları
- Kafkaslı, Z., Baki, b. (2014). Hakkınız Var. İstanbul: Doğan Kitap
- Tezcan, M. (2011). Toplumsal Bilimlere Giriş. Ankara: Anı Yayınları
- Colson, P. (2011). Proudhon'dan Deleuze'e Anarşist Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Versus
- Fournier, V., Parker, M. (2010). Alternatifler Sözlüğü. İstanbul: NTV/Referans
- Mouffe, C. (2015). Dünyayı Politik Düşünmek Agonistik Siyaset. İstanbul: İletişim Yayınları
- Hardt, Negri. A. (2004). Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Boratav, K. (2015). Türkiye'nin Faşizmleri ve AKP. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Zencirkıran, M. (2015). Sosyoloji. İstanbul: Dora Yayıncılık
- Balley, O. G., Cammaerts B., Carpentier N. (2015). Alternatif Medyayı Anlamak. İstanbul: Kafka/Alternatif ve Yeni Medya Dizisi
- Çevizci, A. (2012). Felsefe Tarihi. Ankara; Say yayınları

Bröckling, U. (2008). Disiplin. İstanbul; Ayrıntı Yayınları

Robinson, D., Groves, j. (2012). Felsefe. İstanbul; Ntv yayınları

Demir, Ö., Acar. M. (1997). Sosyal Bilimler Sözlüğü. Ankara; Vadi Yayınları

Hobbes, T. (1993). Leviathan - Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Revel, J. 2012. Foucault Sözlüğü. İstanbul; Say Yayınları

Öztürk, A. 2010. Postyapısalcılık. Ankara; Phoenix Yayınevi

Sancar, S. 2008. İdeolojinin Serüveni. Ankara; İmge Kitabevi Yayınları

Çevizci, A. (2012). Felsefe sözlüğü. Ankara; Say Yayınları

Spargo, T. 2000. Foucault ve Kaçıklık Kuramı. İstanbul; Everest Yayınları

Ritzer, G. (2011). Modern Sosyoloji Kuramları. Ankara: De Ki Basım Yayım

Modern Sosyoloji Kuramları George Ritzer Ankara, s 161-62, De Ki Basım Yayım 2011

Şahin, H. (2013). Küreselleşme Sürecinde İşçilerin Direnme ve Hayatta Kalma Stratejileri. Bursa: Ekin Basım yayın Dağıtım

Savran, S., Tanyılmaz, K., Tonak, E.A. (2014). Marksizm ve Sınıflar. İstanbul: Yordam kitap/Yayınevi Genel Dizisi

Özdemir, G. Y. (2014); İnatçı Köstebek Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş. İstanbul: Yordam Kitap/Yayınevi Genel Dizisi

Abat, E., Bulduruç, E., Korkmaz F. (2014). Bizim Bir Haziranımız (Haziran Ayaklanması Üzerine Notlar). İstanbul: Kolektif Patika / Araştırma - İnceleme Dizisi

Azad, A. <https://azadalik.wordpress.com/2013/07/19/kahrolsun-bagzi-veriler/>

Bilgiç, E. E., & Kafkaslı, Z. (2013). Gencim, Özgürlükçüyüm, Ne İstiyorum? #direngeziparkı Anketi Sonuç Raporu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Koşar, A. http://www.academia.edu/9757250/Gezi_Direni%C5%9Fi_Negri_%C3%A7okluk_ve_s%C4%B1n%C4%B1f

<http://www.tdk.gov.tr/>

Özen H., Avcı Ö. <http://asbd.atilim.edu.tr/her-yer-taksim-her-yer-direnis-kentsel-bir-hareketin-ulusal-yayilimi> (S. 32-33)

http://www.gpotcenter.org/dosyalar/Gezi_Parkinda_Ne_Oldu_May2014.pdf

Ete,H., Taştan C. http://file.setav.org/Files/Pdf/20130916162138_kurguilegerceklikarasindagezieylemleri_rapor.pdf

Turhanlı H., <http://www.taraf.com.tr/devletin-kaynagi-korku/>

<http://www.sosyaldemokratdergi.org/?p=798>

Turnitin Orijinallik Raporu

Tez Burak Avşar tarafından
ÖDEV 2 (SBE TEZ 1) den
02-Tem-2016 23:13 EEST' de işleme konu
NUMARA: 687556343
Kelime Sayısı: 16608

Benzerlik Endeksi

%16

Kaynağa göre Benzerlik

Internet Sources:

%15

Yayınlar:

%2

Öğrenci Ödevleri:

%8